

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLET YAPISI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MARİAM ALİZAD EGHİANOUS

DANIŞMAN : ESEN DERELİ

İSTANBUL - 1995

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DEVLET YAPISI

Giriş	1
I - İRAN'DA DEVLET OLGUSU	1
A - İran'da Devletin Tarihsel Gelişimi	1
1) İslam Öncesi Dönem	1
2) İslam Sonrası Dönem	4
a - Tütün Pretestosu	8
b - 1906 Anayasa Devrimi	8
c - Pehlevi Dönemi (1925 - 1979)	9
d - Batılılaşma ve Laikleşme Süreci	15
3) İran İslam Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Sosyolojik Ortam	19
a - İmamet Doktrini (Şii İdeolojisi)	20
b - Medrese ve Camiler	24
c - Pazar Esnafı	26
d - Petrol Gelirinin Yarattığı Sosyal Adaletsizlik	27
B - Devlet Kavramı	28
1) İslami Devlet	30
2) Meşruluk Anlayışı	31

II - İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN ŞEKLİ	35
A - Cumhurbaşkanlığı	36
B - Velayet-i Fakih ve Rehberlik Makamı	38
C - Hükümet Biçimi	41
1) Demokrasi	42
2) Egemenlik	44
III - İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN NİTELİKLERİ	47
A - Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması	47
1 -) Temel Hürriyetler	48
2 -) Maddi ve Manevi Haklar	50
B - Ailenin Korunması ve Kadının Toplumdaki Yeri	51
C - Kuvvetler Ayırımı	53
D - Anayasa Sistemi	54
Sonuç	58
Kaynakça	60

GİRİŞ

İran asırlar boyu Hanedanlar ve Şahlar tarafından yönetilen; ve uzun tarihi geçmişli olan bir ülkedir gerek coğrafi konumu ile gerekse yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile daima dikkatleri üzerine çekmiş ve istilalara uğramıştır.

İslam'ın yayılmaya başladığı dönemde Sasani-Bizans çekişmesinin sağladığı elverişli ortamda yayılma olanakları bulan Araplar, İran'ı ele geçirirler. Arap-İslâm yönetimi, İran için yeni bir dönemin başlangıcı olur. İran'ın köklü kültürel mirası, İslamın etkisi altında kalır. İran İslam dünyasına girmeden önce; her ne kadar Araplara yakın olmakla tanınıyorlarsa da farklı bir kültüre sahipti. İran Arap istilasından sonra da İslam dinini kabulü dışında, Arap kültüründen pek etkilenmemiştir. Bunun nedeni ise İran'ın farklı dile sahip olması ve bu dili muhafaza etmesidir.

İran'da İslami hükümet ve yönetimin kurma arzuları ve Ulema'nın toplum üzerindeki büyük etkisi çok eskilere dayanmaktadır. Fakat 1979'a kadar mümkün olmamıştır. Safevi döneminde Şii mezhebinin İran'ın resmi mezhebi olarak gelişmesi ve büyük ilgi görmesine rağmen Ulema'nın istediği ve arzu ettiği bir islâmi yönetim kurulmamıştır.

İran devrimi 1979 yılında gerçekleştiği zaman dünyada büyük yankılar uyandırmıştı., ve bütün ülkelerin dikkatini üzerine çekti. Ayrıca A.B.D gibi bir süper güçten destek alan Muhammed Rıza Pehlevi'nin nasıl yıkıldığını gözler önüne serdi. Bu durum krallık ve Şeyhlik ile idare edilen Körfez ülkelerinde Panik ve korku yarattı.

İran devrimi, İran kültürünün Şii ideolojisi ile yogrulması ve yeniden şekillenişleriyle ortaya çıkan bir ürün olup tarihsel bir geçmişe sahip bulunmaktadır. İran Devrimi'nin kökeni, tarihe ve bu tarihi süreç içerisindeki uygulamalara dayanmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti Şubat 1979'da kurulduğundan itibaren bir çok aşama geçirmiştir. Bunlar 1979 'da Siyasal Sistemin yapısı ve Anayasa konusundaki iki referandum, 1980 ve 1985'de ki Cumhurbaşkanı seçimleri, 1980' ve 1984'deki Parlamento seçimleri, 1980' ve 1984'deki Parlamento seçimleri, 1985 'de Ayetullah Humeyni'nin halefi olarak Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri'nin seçimi, 1981'den 1983'e kadar rejimin içindeki düşmanlarına karşı sürdürdüğü politikalar olarak sayılabilir. Bu esnada ordu'da, okullarda, Üniversite'de ve bazı devlet dairelerinde (Adalet ve Ticaret Bakanlıklarında) değişiklikler yapılmıştır. Bu düzenlemelere ek olarak yeni bakanlıklar ve başkanlıklar kurulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti Devrim Muhafızları ve Bakanlıkları bunlar arasındadır. Böylece rejim tesbit edilmiş ve yeni düzen zamanla daha çok benimsenmiş ve kendini tanıtmıştır. (1)

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde: İran devleti'nin kısa bir tarihçesi ve İran'da kurulan, İslam öncesi ve sonrası yönetimler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde uygulanan politikalar ile devrimin gerçekleşmesine zemin hazırlayan nedenler incelenmiştir.

İkinci bölümde: İran İslam Cumhuriyeti şekli ve işleyişi üzerinde durulmuş.

Üçüncü bölümde: İran İslam Cumhuriyeti devletinin nitelikleri kısaca anlatılmıştır.

1- AKHAVİ SHAHRAUGH, INSTITUTIONALIZING THE NEW ORDER IN IRAN , CURRENT HISTORY C.89 S.51 Februar 1987 :

I . İRAN'DA DEVLET OLGUSU

Günümüzde İran kuzeyde Türkmenistan ve Gürcistan doguda Afganistan ve Pakistan batıda, Irak ve Türkiye, güneyde ise Basra körfezi ve Umman denizi ile sınırlıdır.

İran'nın sözkonusu sınırlarla çerçevelenmesi ve bu yüzölçümüne kavuşması çok yakın tarihte oluşmuştur. Daha 1946'dan önce İran bugünkü gibi müstakil ve sınırları kesin hatlarla belli değildi, Çünkü Rusya henüz topraklarından çekilmemişti. Rusya ancak 1946'da İran topraklarını terk etti. Böylece İran'da yabancı işgali fiilen kalkmış oldu. (1) Yakın tarihe kadar Farsistan olarak anılan ülke 1933 yılından itibaren İran adını kullanmaya'da başlamış ve bu isimle anılır olmuştur.(2) Bilinen tarihten itibaren İran'da devletin gelişimi iki ayrı başlık altında incelenebilir. a) İslam öncesi dönem b) İslam sonrası dönem.

A-) İran'da devletin tarihsel gelişimi

1-) İslam öncesi dönem

İran'da bilinen tarih ve devlet teşkilatı Elamlar'la (M.Ö.3000) başlar. Elamlar 2000'nin başında Feodalite temeline dayanan bir devlet kurmuşlardır. Bu devlette hanedanın en büyük ve kudretli şahsiyeti büyük kral kabul ediliyor ve diğer sitelerin başındada hanedana mensup prensler bulunuyordu. Prensler hangi ünvanı taşırlarsa taşısınlar her zaman bulundukları yerde hem din ulusu hemde hükümdar kabul ediliyorlardı. Elamlarda krallara tanrıların vekili gözüyle bakılıyordu. Bu yüzden otoriteleri sınırsızdı.(3)

Elam'da askeri ve mülki idare birbirinden ayrıydı. Fakat Kral her iki idarenin başıydı. Kralın yanında dörtlü kurul denilen bir danışma meclisi vardı.Dörtler kurulu (Baş kişi) denilen baş rahiple muavini, askeri komutan ve baş yargıçtan oluşuyordu. Önemli işler görüşülüyorken dörtler kuruluna kral başkanlık ederdi.(4)

1 - Bozgeyik Burhan, Bütün cepheleri ile İran meselesi 1.Baskı, İst. Yeni Asya Yayınları, 1981. S.20.

2 - Bozgeyik Burhan a.g.e. S.19-20

3 - Günaltay Şemseddin, İran Tarihi XIII.Dizi S.9 2.Baskı, Ankara Türk Tarih Kurumu Basım Evi 1987.S.75-76

4 - Günaltay Şemseddin a.g.e. S.76

Elamların devleti Asurlarla yaptıkları savaşların sonucunda yenilerek M.Ö.640 yıllarında sona ermiştir (5)

Elam'ı yıkan Asur Babilliler ile Medlerin kurdu u İttifakın saldırılarıyla çöktü.

M.2000'li yıllarda başlayarak İran'a giren Hint-Avrupa halklarının en önemlileri Medler ve Perslerdir. Medler İran'da ilk imparatorluk hanedanını kurmuş olan Ariler'in İran kolundan bir kavmidir. Medlerin kurmuş oldu u imparatorluk M.Ö. 708'de kurulmuş ve M.Ö. 555'te Persler tarafından yıkılıncaya kadar 153 sene devam etmiştir. (6)

Medleri bir Pers hanedanı olan Ahamenişlerin (Hakhamenesh) kurdu u imparatorluk takip eder. Bu imparatorluk İran'ın yakın do uda ba ımsız bir siyasal kimlik kazanmasında önemli bir dönüm noktası sayılır. Çok sayıda halkı ve de ışık kültürleri barındıran Ahameniş imparatorluğunun oda ında yeralan hükümdarın çevresinde güçlü bir merkezi bürokrasi vardı. Uyruk; Halklardan toplanan askerlerle desteklenen düzenli bir ordu İmparatorlugun önemli bir ögesi idi.(7)

Dünya üzerinde o zamana kadar görülen devletlerin en büyü ü ve en nizamlısı olan Pers devletinin ırkları, dinleri, dilleri, gelenekleri birbirinden farklı olan çeşitli milletler tek bir bayrak altında toplamak kudretini göstermiş olmasında idare tarzının da büyük bir payı vardır.

Bu İmparatorluk döneminde ülke 24-30 vilayete (Satrapi) bölünmüş ve her satrapinin idare edilmesi bir satrap'a verilmişti. Satrapların yönetim işleri Çeşmi Şah (Padişahın gözü) adlı özel yetkililer tarafından denetlenip denetim raporu padişaha sunuluyordu.(9)

5 - Zengin İsmail İran Devrimi ve Ortadoğu'ya etkileri 1.Baskı, İst.Milliyet Yayınları 1991 S.16.

6 - Bozgeyik Burhan a.g.e S.21

7 - Zengin İsmail a.g.e. S.16

8 - Günaltay Şemseddin a.g.e. S.260

9 - Zerrinkup Abdülhüseyin, İran'ın İslamdan önceki tarihi 1.Cilt.1.Baskı Tahran 1985 S.16

Persler bugünkü İran'ın kurucuları kabul edilmektedir. Bu telakki dolayısıyledir ki yüzlerce yıl sonra İran'ın teorik şahı Muhammed Rıza Pehlevi taçlı ve tahtlı iken "İran'ın 2500 kuruluş yılı" Şenlikleri düzenlenmiştir.(10)

Pers İmparatorluğunun M.Ö.533 senelerinde başlayan egemenliği M.Ö.331'de İskenderin istilasına kadar 224 yıl devam etmiştir. Ahamenist İmparatorluğunun yıkılma nedenlerinden biri satrapların halka çeşitli baskı yapmaları ve fazla vergi toplamaları, sınıf farkı gözetmeleri ile kölelik sistemini uygulamalarıydı.(11)

Tarihe "Helenistik Dönem" olarak geçen İskender dönemi, İskenderin M.Ö.323'te Babil'de ölümüne kadar devam etmiştir. İskender'in ölümünden sonra İran'da yeniden iç savaşlar başlamış ve bir çok yerli devlet kurulmuştur. Bunların içerisinde en mühimi Part İmparatorlugudur. Part asıllı Arsakesin kurduğu imparatorluk 476 yıl İran'da hakimiyetini devam ettirmiştir.(12)

Part İmparatorluğu dönemi boyunca Roma devletinin saldırıları sonucunda zayıf düşer neticede Sasani soyundan gelen I.Ardeşir Sasani egemenliği sağlar.(13)

İran İmparatorluğu İskenderin yönetimi altında Yunanlıların istilası sonucunda parçalanmış takriben beşbuçuk yüzyıl sonra bölgenin yerlisi olan Sasaniler tarafından yeniden canlandırılmıştı. Bu şekilde yeniden benliğini kazanan İran'ın Batı Asya'ya, hakimiyeti konusunda İskenderin varisleri, Roma ve Bizans hükümdarları ile anlaşmazlığa düştüler.(14)

Sasaniler egemenliği yaklaşık 400 sene sürmüştür. İdari teşkilatlanmaya büyük önem verilmiştir. İdari teşkilatta "Divan" adı verilen kurumlar bulunmaktaydı, divan başkanına "Debir" deniliyordu. Divanların önemli görevleri vergilerin toplanması, adaletin sağlanması ve gelir - giderlerin hesaplanmasıydı.(15)

10- Bozgeyik Burhan a.g.e. S.22

11- Zerrinkup Abdülhüseyin a.g.e. S.218

12- Bozgeyik Burhan a.g.e. S.23

13- Zengin İsmail a.g.e. S.16

14- Boyle Andrew John İran'ın milli bir devlet olarak gelişmesi 1.Baskı Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi 1975 S.645

15- Zerrinkup Abdülhüseyin a.g.e. S.500-503

Bu dönemde padişahın yetkileri en üst seviyeye çıkmıştır. Padişah bütün sınıfların başı olarak her türlü konuda yargılama yetkisine sahipti. Yargı yetkisini kendi seçtiği "Şehrdaver", "Rad İran", "Sipahi daver" adlı makamlara vermişti.(16) İran'da Sasaniler dönemi Üçüncü Yezdgird'in arap (İslam) ordusuna mağlup olmasıyla sona ermiştir.

2-) İslam sonrası dönem

Sasani-Bizans çekişmesinin sağladığı elverişli ortamda yayılma olanakları bulan Araplar, Kadisiye ve Nihavend çarpışmalarının ardından İran'ı ele geçirirler.(17)

İran müslümanlar tarafından fethedilip Mülk-i İslama dahil edildikten sonra pek çok devletin idaresi altında kalmıştır.Bu devletlerin -Mogular hariç-hepsi müslümanlar tarafından kırılmıştır.(18)

Büyük ve uzun süreli imparatorluga sahip olan İran'ın tümü halifelerin eline geçmiş. Hulefa-i Raşidinden sonra Emeviler ve Abbasiler yaklaşık 2.yy boyunca İran'a egemen olmuşlardı.

İran halkı, İslam hükümeti ile birlikte İslam dininde kabul ederken kendilerini büyük bir zulumdan kurtulmuş buluyorlardı. Gerçek islamı getirdiği insanı ve ilahi ilkeler geniş ölçüde halkını etkilemiş, dolayısıyla islam kısa zamanda tüm ülkeye yayılmıştır. Bu memnuniyet uzun sürmemiş, İslam hükümetinin Emevi ve Abbasiler döneminde yeni bir imparatorluga dönüşmesi ile kurtuluş çabaları ve zulme karşı çeşitli bölgelerde direnişler başlamıştır. Nitekim "Tahir Zulyeminiyn" 821 Horasan bölgesinde İslamdan sonraki ilk bağımsız devleti kurmuştur.(19)

İran'da islamiyetin yayılması, Emevi halifesi Ömerbin Abdülaziz döneminde süratlenmiştir. Halifenin tatbik ettiği metod sayesinde İran'lılar kendiliklerinden İslamiyeti kabul etmişlerdir. Bu metodlardan bir müslüman olacak yerli ahaliden cizye alınmaması hükmüdür.(20)

16- Razi Abdüllah, İran'ın tüm tarihi Tahran.1968 S.36

17- Zengin İsmail a.g.e. S.17

18- Bozgeyik Burhan a.g.e. S.81

19 -Zerrinkup Abdülhüseyin, İran'ın İslamdan sonraki tarihi 1.Cilt.1.Baskı Tahran 1984 S.496

20- Bozgeyik Burhan a.g.e. S.82

Emeviler siyaseti (tahtın babadan ogula geçmesi ve bir arap aristokrasinin egemenli-
ezici bir vergi sistemi) İranlıların ve Arapların bir bölümünün hoşnutsuzluguna yol açtı. A-
yaklanma 750'de Emeviler'in devrilmesi ve Abbasi hanedanının kurucusu Ebül Abbas
tahta çıkması ile sonuçlandı.(21)

Abbasilerin Bagdatı seçmesi İran'ın İslam dünyasındaki konumunu daha da güçlen-
diri. Fakat Abbasilerde Emeviler gibi İran'da mevcut olan karışıklarla u raşarak dönemi-
ni tamamlar. Onuncu asırda bölgede Türkler egemen olmadan önce, İran'da küçük ye-
rel hanedanlar türer. Bunların her biri gerek dönemleri gerekse konumları itibariyle etkin
olmuş yönetimler Tahiriler, Samaniler, Büveynhiler gibi.(22)

Birçok Türk Kabileleri ve Konfederasyonları Miladi altıncı yüzyıldan itibaren İran'ın do-
gu kesimlerine varlıklarını hissettirip duruyorlardı.(23)

10.Yüzyıldan sonra Türklerin İran'da belli bir ölçüde yayıldıklarını görüyoruz. Siyasi o-
toritenin saglanmasında ve yönetime karşı başgösteren ayaklanmalarda Türkler, Siyasi
ve askeri alanda önemli görevler alarak yönetime yardımcı olmuşlardır. Hatta bunlardan
bazıları Samaniler zayıfladıkça kendi başlarına küçük devletler kurma yoluna giderler.(24)

İslamdan sonra kurulan hükümetlerden en önemlisi "Selçukların" Hükümetidir. Sel-
çuklular Hükümetidir." Selçuklular günümüzdeki İran, Irak,Türkiye ve diğer bazı ülkelerde
hükümet kurmuşlardı. Tugrul Bey 1055'de İran'a girmiş ve Sultan Mesudi Gaznevi rejimi-
ni yıkmış ve Selçukluların hükümetini İran toprakları üzerine hakim kılmıştır. Bu dönemde
bütün yetkiler hükümdarda toplanmış ve ikinci derecede iktidar ise Sadrazamdı. Sadra-
zam Başbakan) Sultan tarafından atanıp ülkenin idari ve siyasi teşkilatını yürütmekle yü-
kümlüydü.(25)Selçuklular güvenilir askeri komutanlar yönetiminde ülke hakimiyetini el-
lerinde bulundurmak için İKTA denilen küçük bölgelere ayırmak) sisteminden yararlan-
mak istemişlersede zamanla bu komutanların her biri sahip olduğu bağımsızlığını ilan
etme yoluna gitmişlerdir. (26)

21- İran tarihi Büyük Larousse 11. Cilt İst. Milliyet Gazetesi 1993 s.5751

22- Zengin İsmail a.g.e. S.17

23- Boyle Andrew John a.g.e. S.647

24- Kerim Mehmet İran Devrimi 1.Baskı İst.Düşünce Yayınları 1979. S.19

25- Lempton İran'ın İslamdan sonraki tarihi çeviren yakup Ajend 1.Baskı 1984 S.100

26- Kerim Mehmet a.g.e. S.20

İran'ın tarihi boyunca nadir olarak yaşadığı sulh ve sükunet dönemi, büyük selçuklu devletinin tarih sahnesinden çekilmesiyle sona ermiş olur. XIII.Yüzyıl Mogol fetihlerinin İran üzerinde yarattığı yıkıcılık ve yağmacılık etkisi, İskenderin ve yarattığı yıkıcılık ve yağmacılık etkisi, İskenderin ve Araplarınkinden az olmakla beraber, bu fetihlerin nihai yıkıcı tesirleri diğerlerinkinden son derece az olmuştur. Hatta bunlar İran'ın milli bir devlet olarak gelişmesinde katkıda bulunduğuda söylenebilir.(27)

1502'de İran'da Şii kökenli Safevi hanedanı yönetimi ele geçirir. Safevi hanedanının ortaya çıkışı geçmişte ortaya çıkan hanedanlardan çok farklı olmuştur. Safeviler köklü ve kalıcı bir hakimiyet için o dönem de yaygın olan Sünnilige karşı Sufilerinde faaliyetlerinden yararlanarak Şii'lige örgütlemiş ve adeta bu mezhebe bir devlet niteliği vermek istemişlerdir. Aslında da bu politika kurulması tasarlanan yeni hükümdarlığa mezheb mahiyeti kazandırarak devamını sağlama istegine dönüktü. Bu alanda başarılı olduğuda söylenebilir. (28)

Şii'lik İran'ın resmi mezhebi olmuştur. Komşularından mezhebi yönünden ayrılışı da İran'ın milliyetini muhafaza etmesine yaradı, Vecd karakteri taşıyan bu yeni mezheb merkezi kuvvetlerin güçlendirilmesine yardım etti.(29)

Safeviler İslam'ın Politik gücünün farkındaydılar ve Hz.Muhammed'in soyundan geldiklerini ileri sürerek hükümdarlıklarına mesiliet kazandırmaya çalıştılar.(30)

Safeviler tarafından kurulan milli devlet daha önce Ahameniş ve Sasani İmparatorluklarında olduğu gibi hanedanın düşüşüyle parçalanabilirdi. Bu durumu önleyen büyük Asya fatihlerinin sonuncusu olan Nadir Şah'ın dehası olmuştur.(31)

Safevilerden sonra Afşarlar, Bahtiyarilere karşı başarılı olan Muhammed Kerim Han'la birlikte uzun yıllar "Zend" hanedanı adı altında İran'ın önemli bir bölümünü ellerinde tutarlar(32)

İran'ın yakın siyasi tarihinde "Gacar" hanedanı ülkenin yönetiminde gözüktür. Bu hanedan döneminde ülke topraklarının bir kısmı bölünerek pay edilip şimdiki Afganistan, Pakistan Nasarettin Şah zamanında İran'dan ayrılır. Ülkenin kuzeydogusunda bulunan geniş bir bölgede Rusya'nın egemenliğine geçer.

27- Boyle Andrew John a.g.e. S.648

28- Kerim Mehmet a.g.e. S.22

29- Boyle Andrew John a.g.e. S.654-655

30- Hüseyin Asaf İran'da devrim ve karşı devrim Ç.Taha Cevdet 2.Baskı İst.Pınar Yayınları 1989 S.55

31- Andrew Boyle John a.g.e. S.656

32- Zengin İsmail a.g.e. S.18

Gacar Hanedanı (1779-1924) arasında İran'da hüküm sürmüşler. Bu dönemden başlayarak İran'da yönetim biçiminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. "Nasired-din" Şah'ın hakimiyetinde "Amirkebir" adlı sadrazam devlet teşkilatı üzerinde yeni düzenlemeler yapmıştır. 1851'de "Darülfünun" adlı yüksek okulu (Devlet adamları yetiştirmek için) kurmuştur. 1871'de "Devlet Şurası" kurulmuş ve Amir kebir başkanlığında padişahın yetkileri etkilenmiştir. Bu durum kısa bir süre devam etmiş daha sonra Amir Kebir'in öldürülmesiyle diktatörlük dahada genişlemiştir.

Bu dönemde batılı emperyalist ülkelerin denge politikasını esas tutarak ve batılı güçlere dayanarak ülke içinde tahtı korumaya çalışılmış ve bu arada batının kurumlarını ve dünya görüşünü islama karşı cephe olarak yerleştirmeye uğraşmıştır.(33)

Aslında Gacarlar döneminde İran XIX yy'da birkaç istisna dışında, hükümdarların toprak sahiplerinden meydana gelen hemen hemen Feodal bir aristokrasi ile Ulema sınıfı karşısında önemsiz bir rol oynadıkları, gerilemekte olan bir devlettir.

Sefeviler döneminden başlayarak Gacar hanedanının hüküm sürdüğü dönemde Ulemanın Politik gücü dahada kuvvetlendi. Canlı bir politik güç olarak ortaya çıktı.(34)

Ulema Formel olarak devlet yönetiminin bir parçası olmamakla birlikte, Gacar yönetiminin dini bütünüyle siyasal yönetimin dışında bir alan olarak görmesi ve dinin örgütlenmesini ulemanın ellerine bırakması, Ulemanın bağımsız bir güç kazanmasına yol açtı.(35)

Gacar dönemini önemli kılan iki büyük hareket vardır. Tütün Protestosu ve 1906 Anayasa devrimi

33- Kerim Mehmet a.g.e. S.26

34- Hüseyin Asaf a.g.e. S.55

35- Üşür Serpil Din-Siyaset ve Kadın: İran Devrimi 1.Baskı İst. Alan Yayıncılık 1991 S.47

a-) Tütün Pretestosu

Ulema'nın gücüne güç katar nitelikte bir içtihad İran'da 1892 tütün isyanı ile ilgili olarak verildi. Tütünün Üretim, Satış ve İhracat tekeli İngiltereye verilmişti. İngiltere ise Gacar hanedanına kârdan belirli bir oranda pay verecekti. Bir İngiliz firmasının bütün ülkenin gelirini sömürmesine ilkin müslüman âlimler karşı gelir ve başkaldırır. Ulema sözkonusu firmaya tütün vermeyi hatta firmada çalışmayı tütün içmeyi bir fetva ile yasaklar. Bu Ulemanın başında "Ayetullah Mirzaye Şiraz" i bulunuyordu. Sonuç olarak Şah tütün tekeli feshetmekten başka çıkar yol bulamadı. Zafer Ulemanındı.

Bu olay Gacar Hamedan'ının son günlerinde Ulema'nın kuvvetli bir siyasi güç olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Ulema'nın politik gücü, birkaç sene sonra meşrui devrim esnasında bir kez daha kendisini sergileyebilme imkanı bulacaktı.

Tütün Protestosu, son yüzyılda İran tarihinde az çok sürekli olan önemli siyasal olguların başlangıcı olarak alınabilir. Bu süreç içinde demokrasi ve ulusal çıkarların savunulması isteyen aydınlarla geleneksel ticari çıkarları Batı tehdidi karşısında savunmasız kalan ve devletten korunma yerine baskı gören pazar esnafı ve tüccarı arasında oluşan ittifak döneme damgasını vurmuştur. Bu ittifak içinde Pazar yanında aktif politikaya giren din adamları, Şii ideolojisinin sağladığı destekle bu ittifakı 1979 devrimine götürerek birleştiricilik işlevini başarabilmiştir.(36)

b-) 1906 Anayasa Devrimi

20.Yüzyıl içinde Ulema'nın belirgin bir siyasal etkinlik gösterdiği önemli dönemlerden biride mutlak monarşinin sınırlandırılmış Parlamenter Monarşiye dönüşürölme çabalarının yer aldığı Anayasa hareketi dönemidir.

Anayasa hareketi seçilmiş bir Parlamento yoluyla Şah'ın yetkilerini sınırlmayı ve yazılı anayasa sistemi ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına almayı amaçlıyordu. Bu süreç Gacar Şah'larının mutlak ve sınırsız gücünün bir kısmının Ulusal Parlamento'ya yani toplumda varolan ve oluşmakta olan yeni güç merkezlerine kaymasına yol açmıştır.

36- Üşür Serpil a.g.e. S.49

Anayasa hareketine yol açan koşullar yeni yeni güç kullanmaya başlayan milliyetçilik ve liberalizm akımlarının İran'da sesini duyurmasıyla ortaya çıkan aydın kesim tarafından hazırlanmıştır. Aydınlar batı düşünce akımlarının etkisinde modern bir toplum yaratma amacıyla Anayasacılık Hareketini oluştururken, Kentli Geleneksel Orta Sınıf (Bazar) Muhafazakar bir görüşten yola çıkarak mutlak iktidarın sınırlandırılması noktasından aydınlarla buluşuyordu. Geleneksel ticaret kesimi ile yakın maddi, kültürel ve sosyal ilişkiler içinde bir kısım ulema Parleментар Monarşi'yi dinsel bir temelde "haklılaştırmak" için gereken ideolojik çabayı göstermeye hazırlanıyordu(37)

1906 Anayasasının en önemli ve bugün bile üzerinde en çok konuşulan hükmü ise beş kişilik bir dini kurulun oluşturulmasını öngören 2.maddesidir. Bu maddeye göre kurulacak olan bu kurul çıkarılması istenilen kanun tekliflerinin şeriat'a uygunluğunu onaylarsa kanun meclise geliyor ve çıkarılıyordu. Aksi halde yani gayri islami bir kanunun değil çıkması, meclise gelmesi bile mümkün olmuyordu.(38)

Anayasanın bu maddesi hiç bir zaman ne Gacar devleti ne de Pehlevi devleti döneminde uygulanmadı fakat Ulema'nın siyasal iktidara karşı yürüttüğü mücadelede Anayasa'nın "İhlali" suçlaması aynı zamanda islamın ve şeriatın ihlali anlamında kullanıldığı için Ulema'ya hem dini hem politik meşruiyet temeli sağladı.

c-) Pehlevi Dönemi (1925-1979)

1.Dünya savaşı sırasında Rusaya ile İngiltere İran'ı işgal ederek paylaştılar ,1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra İran tümüyle İngiltere'nin etkisi altına girdi. Ancak İngiltere'nin ülkeyi koruyuculuğu altında olmak istemesi, İran hükümetinin devam eden çürümüşlüğüne ve Şah'ın ülkeyi yönetmedeki yeteneksizliği 1921 yılında tahranda yeni bir milliyetçi hareket başlattı. Hareketin önderi Ziyaeddin Tabatabay-i, Rus yardımı ile kurulmuş bulunan Kazak Tugayına güveniyordu. Kendisini başbakan, Tugay Komutanı Rıza Han'ı savaş bakanı yaptı. Ancak Rıza Han 1923 yılında Tabatabay-i'ni devirerek önce başbakan oldu, 1925'te Şah olarak taç giydi. Bundan sonra yirmi yıl İran tarihi, büyük ölçüde Rıza Şah'ın tarihi sayılabilir.(39)

37- Üşür Serpil a.g.e. S.50

38- Kerim Mehmet a.g.e. S.32

39- Sander Oral Siyasal tarih 1918-1990 2.Baskı Ankara, İmge Kitabevi 1991

Rıza Şah'ın hükümete monarşi darbeleri ile amacı kendisine örnek aldığı Atatürk gibi İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi batılaştırmaktı. Gerçekten İran'da pek çok reformları ve batılılaştırma hareketlerini gerçekleştirdi. Din adamlarının nüfuzunu kıramamakla beraber özellikle eğitim alanında birçok yenilikler yaptı. Eğitim sisteminde vatanseverlik ve milliyetçilik batılı düşüncenin yerleşmesine önem verdi. Orduyu düzenledi ve iyi bir düzene soktu Kapitülasyonları kaldırdı ekonomik alanda devletin müdahalesi ile birçok işler yaptı. Atatürk ve Türkiye ile yakın samimi münasebetler kurdu.(40)

Rıza Şah, İran tarihinde ilk kez güçlü bir merkezi devlet oluşturdu. Merkezileşme bir yandan bağımsız aşiret yapılarının baskı yoluyla kırılması ve denetim altına alınmasını gerektiriyordu. Diğer yandan ise düzenli ve güçlü bir ordunun yaratılması ve bu ordunun doğrudan siyasal iktidarın desteği haline getirilmesi gerçekleştirildi. Merkezi devletin oluşturulması ve yeni bir büroksinin yaratılması ve bu büroksinin giderek günlük hayata müdahale eder düzeye gelmesi ile pekiştiriliyordu.(41)

Rıza Şah İran'ın İslamiyet öncesi görkemini vurgulayarak, birleşik bir ulusal duygu yaratmaya çalıştı. Ahemeniş ve Sasani İmparatorluklarının Aslan ve Güneşi bayrağı üzerine çizildi. Ve dini etkinin sınırlandırılması için müslümanlıktan önceki "Zoroastrianizm" inancısı da devlet dini olarak kabul edildi. Eski Sasani'ceden esinlenerek yeni hanedanlığa Pehlevi" adı verildi. Rıza Şah İran'ı modern bir devlet ve İran'lıların da modern bir toplum haline getirmek için çeşitli reform hareketlerine girişti. Ancak diktatör olarak acımasız taktikleri programının başarısını etkiledi.(42)

1933'te Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi ve Hitlerin hem Batılılara ve hem Rusya'ya cephe alması üzerine İran dış politikasını Almanya'ya kaydırıldı. Almanya ile İran arasında ekonomik münasebet de genişleyerek Almanya, İran'ın dış ticaretinde Rusya'nın yerini aldı. Almanya'nın 1941'de Rusya'ya saldırması üzerine İran İngiltere ile Sovyet Rusya'nın işgaline uğradı.(43)

40- Armaoglu Fahir 20.yy.Siyasi tarihi 1914-1980 6.Baskı Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1989

41- Üşür Serpil a.g.e S.53

42- Zengin İsmail a.g.e. S.20

43- Armaoglu Fahir a.g.e. S.210

İran yeniden Rusya ile İngiltere tarafından işgal edilince, Rıza Şah 1941 yılının Ağus-
sunda tahtan indirilerek ülkeden uzaklaştırıldı. Rıza Şah'ın istifası üzerine oğlu Muham-
med Rıza Pehlevi 16 Eylül 1941'de taç giyerek taht'a oturdu. Muhammed Rıza iktidara
geldiğinde İran'ın hepsi İngiliz ve Sovyet işgali altında idi. Müttefiklerin baskısı neticesin-
de İran - Alman işbirliği sona erdi. İngiltere ve Sovyetler Birliği, 2.Dünya Savaşı sonuna
kadar İran'ın içişlerine karışmaya devam ettiler.

Muhammed Rıza Pehlevi, yönetime geldikten sonra, babasının uyguladığı prensipler-
den pek sapmadı. Şah'ın amacı, babasının kurduğu Pehlevi Hanedanına meşrutiyet ka-
zandırmak ve Basra Körfezi'nin hakimiyetinin laik Pehlevi İmparatorlunun elleri arasın-
da olmasını sağlamaktır.

Şah için gücünü artırabilmenin iki yolu vardı. Bunlardan birincisi, babasından gördük-
lerini dahada pekiştirmek; ikincisi ise bir süper gücün (A.B.D.'nin) himayesi altına girme-
nin yollarını aramaktır. Babasının yolunu izlerken yapılacak, biri diğerleriyle bağlantılı üç
iş mevcuttu. Önce Devlet dairelerinin Şah yönetimine hizmette kusur etmeyecek biçimde
organize edilmesi gerekiyordu. İkinci olarak Akadem-i Merkezîyetçi bir hükümeti ve Şah-
a sadakat kıstasına göre işleyecek bir tayin ve terfi sisteminin kurulması ve nihayet üç-
çüncü iş olarak da ordu ve benzeri kurumlarla halk üzerine baskı isteminin kurulması
zorunluluğu vardı.(44)

Şah'ın yönetiminde bu prensipler; meclis, hükümet, ordu, savak vasıtasıyla uygula-
maya konuldu. Savak ve ordu vasıtasıyla estirdiği terör havasının yardımıyla İran halkını
disipline etmeye yönelik muhtemel saldırıları etkisiz kılmaya çalışıyordu. Siyasi liderlik
Şah'ın kişiliği ile bütünleşmişti. Devlet dairelerinden birine girmek veya terfi etmek Şah'a
olan bağlılığın gösterilmesi mümkündü. Mutlak güç sarayda toplanmıştı. Politik sistem-
lerin tüm organları, Sarayın izin verdiği ölçüler içerisinde fonksiyonları icra etmekteydi.
Bu organların asli görevi monarşiyi güçlendirmektir.(45)

Muhammed Rıza Pehlevi, yönetime karşı bir tehdit oluşturan komünist ve islami güç-
lerden rahatsızlık duyuyordu. İran halkının büyük kısmının Politik kültürünün islami olma-
sından dolayı daha çok İslami güçlerden çekiniyordu. Yönetimi süresince din adamları-
nın (Ulema'nın) etkinliğini azaltıcı ve Pasifize edici tedbirler almayıda ihmal etmiyordu.

44- Hüseyin Asaf a.g.e. S.69

45- Zengin İsmail a.g.e. S.26

2.Dünya savaşı sırasında İngiltere ile Sovyetler Birliği aralarında doğrudan bağlantı sağlayabilmek için İran'ı işgal etmişlerdi.1942 yılında iki müttefik devlet arasında yapılan anlaşmaya göre taraflar savaşın bitiminden altı ay sonra birliklerini İran'dan çekeceklerdi Zamanı geldiğinde İngiltere Petrol bölgesindekiler hariç, birliklerini çektiysede 2 Mart 1946 Sovyet Birlikleri helen İran'ın kuzey bölgesinde bulunuyordu.(46). Sovyetler baskı ile petrol ayrıcalıkları elde etmeye, Azerbeycan bölgesinde özerklik hareketlerini desteklemeye ve anlaşmalara aykırı olarak işgal sürelerini uzatmaya çalışıyordu. Daha sonra A.B.D.'nin araya girmesi ve baskısıyla iki devlet aralarında bir anlaşmaya vardı. Varılan anlaşmaya göre Sovyetler Birliği askerlerini çekecek, Azerbeycan'a özerklik tanınacak ve İran kuzey bölgesinde Sovyetlere petrol ayrıcalıkları verecekti. 6 Mayıs 1946'da Sovyet askerleri İrandan çekildi ve İran hükümeti birlik göndererek Azerbeycan'daki özerklik hareketini bastırdı.

Yabancı müdahaleler İran'da yeni bir milliyetçi hareketin dogmasına ve Musaddık'ın yönetimindeki "Ulusal Cephe" Partisinin gelişmesine yol açtı. 1951'de başbakan RAM-ZARA'nın öldürülmesinden sonra çıkan isyanlarla Musaddık iktidara geldi. Parlamento-dan İran petrollerinin millileştirilmesi yönünde bir karar çıkarttı ve İngiliz karşıtı bir siyaset izlemeye başladı. (47)

Kendisi zengin bir soylu olan Musaddık, gerçekte geniş bir siyasal yelpaze tarafından desteklenmekteydi. Bu siyasal destek arasında yabancı düşmanı milliyetçiler, dinsel otoriteler, Komünist olsun yada olmasın tüm radikaller kendisinin içinde bulunduğu toprak soyluları ve Şah'ın otoriteritesine karşı çıkan hemen hemen herkes bulunuyordu. Sözü edilen petrolü devletleştirme yasası İngiliz Şirketini feshetti ve bu fesih İngiltere tarafından tanınmadıkça İngiltere ile tazminat görüşmelerine girilmeyeceği ilan edildi. İran'ın batıdan kopmasından endişe eden A.B.D. taraflar arasında arabuluculuk yapmak istediysede Musaddık'ın Moskova ile yakın ilişkiler içine girmesi ve içeride giderek komünistlere dayanmaya başlaması üzerine İngiltere ile birleşerek Musaddık'ı düşürmeye çalıştı.(48)

46- Sander Oral a.g.e. S.205

47- Büyük Larousse a.g.e. S.5754

48- Sander Oral a.g.e. S.206

Bu gelişmelerin sonucu olarak Musaddık hükümeti büyük bir ekonomik güçlük içine düştü. Petrol gelirinden yoksun kaldığı gibi A.B.D. ve Dünya Bankası verdikleri krediyi kestiler. Musaddık kötüye giden ekonomik durumun ve Şah'ın baskısına dayanamayıp 1952 'te istifa ettiysede tüm İran'da lehine yapılan büyük gösterilerin sonucunda yeniden başbakan oldu ve mecliste kendine tam yetki verdi ve bu Şah'ın otoritesine gerçek bir darbeydi. Şah tahtını kurtaracak Musaddık düşürecek dış ve iç güçlere bel bağlamaya başladı.

Batı yanlısı politikaya karşı çıkararak petrolün millileştirilmesini savunan musaddık hükümeti ilk dönemlerde "Kaşani" gibi bazı önemli ulemanın desteğini almayı başarmıştır. Fakat kısa bir süre sonra bu destek muhalefete dönüştü. Bu muhalefetin temelinde hızla güçlenen sol örgütlerin karşısında duyulan korku yatıyordu.(49)

13 Agustos 1953'te Şah Musaddık'ı görevden aldı, bunun üzerine halk hükümdara karşı ayaklandı ve Şah ülkesini terk etmek zorunda kaldı.(50) Ama birkaç gün sonra CIA ve İngiltere yardımıyla geri döndü ve Musaddık'ı tutuklattı, böylece Musaddık devri kapanmış oldu.

Musaddık'ın devrilmesinden sonra Şah kaba bir diktatörlük uygulamaya başladı. Amaç Musaddık tipi batı çıkarını zedeleyerek bir hareketin dogmasını engellemek ve rejimi tehdit eden sol örgütleri yok etmektir. Bu dönemlerde binlerce insan tutuklandı, işkence görüldü ve öldürüldü bundan sonra askıya alınmış anayasal özgürlükler, güdümlü seçimler, kukla hükümetler Şah politikasının bir parçası oldular. Bütünöyle susturulan, önemli kadroları yok edilen Siyasal Muhalefet yeraltına itildi.

Şah politik yetkilerin çoğunu kendisinde topladı. Meclis hükümet ve siyasi partiler gibi siyasal kurumlara siyasi güçten pek bir şey düşmemekteydi. Bütün bu kurumlar Şah'ın gücünü ve hanedanını güçlendirmek için kullanılıyordu. Şah 1961 senesinde meclis ve senatoyu feshetti. Ülkeyi 1963 senesine kadar karnameler (Ferman) yayınlamak suretiyle yönetmeye çalıştı.

Şah 1963 tarihinde İran'da bir takım reformlar yaptı ve 9 Ocak 1963'de "Ak Devrim" adı ile referanduma sundu ve reformlar % 95 üzerinde lehte oyla halk tarafından kabul edildi.

49- Üşür Serpil a.g.e. S.59

50- Büyük Larousse a.g.e. S.5754

Ak Devrim, beş madde halinde kabul edildi.

- 1-) Toprak reformu,
- 2-) Ormanların millileştirilmesi,
- 3-) Fabrikaların %49 hissesinin o fabrikada çalışan işçilere satılması,
- 4-) Seçim kanununun yeniden düzenlenmesi (Kadınlar seçme ve seçilme hakkı),
- 5-) İlk öğretimin zorunlu hale getirilmesi,

Ak devrim, aşiret ve din öğretisine dayanan İran toplumunu laik ve çağdaş bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştı. Fakat kâğıt üzerinde öngörüldüğü şekliyle uygulanmadı ve uygulanma imkanı bulamadı.

Ak Devrimi İlhan Selçuk şöyle yorumlamaktadır. Şah'lık Feodal üretim ilişkilerinin yarattığı bir kurumdur. İran Şah'ı tahtını İran'daki toprak ağalarının artık çekemeyeceğini anlamıştı. Toplumun değişimini tahtının koşullarına ve çıkarlarına göre biçimlendirmek istiyordu. Öylesine bir piramit kurulsun ki en tepesinde Şah'ın sülalesi bulunsun, altında bu sülalenin egemenliği korumak ve kollamakla görevli güçler oluşsun, yeni İran'ın burjuvazisi, feodal toprak ağalarının yerini tutsun.

Ak Devrim, geniş vakıf arazisine sahip ulemanın gelir kaynağını kısıtlamayı ve ulema'yı ekonomik kaynaklardan yoksun bırakmayı ilave olarak, dinsel öğreti yerine laik bir eğitim sistemini getirmeyi amaçlaması nedeniyle en büyük tepkiyi ulema sınıfından almıştır.

Şah ile Ulema arasındaki ilk çatışma 1959 sonunda toprak reformu tasarısının meclise sunulmasıyla ortaya çıktı. Zamanın ünlü iki din adamı "Brucerdî" ve "Behbehani" ilk tepkiyi göstermişlerdi. Brucerdî, Behbani'ye yazdığı mektupta toprak reformunun özel mülkiyetin sınırlandırması anlamına geldiğini, bununla İslam'ın ilahi hukukuna aykırı olduğunu belirtiyor ve muhalefet etmeye çağırıyordu. Behbehani ise Meclis başkanına yazdığı mektupta, şeriata aykırı hükümler içeren toprak reformu tasarısının parlamentoda onaylansa bile yasallaşmayacağını, çünkü anayasanın ikinci maddesi hükmünde yasaların şariat'a aykırı olmayacağını ilkesinin çiğnenmiş olacağını belirtiyordu.(52)

51- Zengin İsmail a.g.e. S.40

52- Üşür Serpil a.g.e. S.60

Şah reform programına karşı yükselen muhalefet karşısında bir politik manevra olarak halkın reformları desteklediğini göstermek amacıyla Ocak 1963'de reform programı konusunda bir referandum yapacağını açıkladı.

Ulema referandumu şah ile uzlaşma olanagının yok olması biçiminde yorumlandı ve diğer siyasal muhalefet hareketleriye birlikte referandumu boykot çağrılarını yapmaya başladı.

Ayetullah Humeyni muhalefetin başında bulunuyordu. Ayetullah Humeyni referandumun Anayasa'ya aykırı olduğunu, bir yasa tasarısını halkın onaylamasının onu yasa yapmayacağını, tersine hukukun temelini ancak İslam ve şariat olabileceğini ileri sürüyordu.

Referandum yaklaştıkça siyasal ortam hızla hareketlendi, 23 Ocak'ta Tahran'da polis bazı ulemanın içinde bulunduğu bir toplantıyı bastı. Referandum günü Ayetullah Humeyni ve bazı dini liderler kısa süreli göz hapsine alındılar.

26 Ocak'ta yapılan referandumun büyük bir başarıyla açıklandı, fakat Şah'a karşı gösteriler durmadı, dini liderler esnafı kepenk kapatmaya çağırıyor, birçok kentte gösteriler yapılıyordu. Bu gösteriler sırasında göstericiler polisle çatışmaya girdiler.

1963 olaylarının sonunda ilan edilen sıkıyönetim ayaklanma sorumlularını hızla yargılamaya başladı, tutuklananlar arasında Ayetullah Humeyni'de vardı ve idam istemiyle yargılanıyordu, fakat Ayetullah oluşu nedeniyle serbest bırakıldı ve kısa süre sonra Türkiye'ye sürgüne gönderildi.

1961-1963 dönemi, Şah yönetiminde önemli değişiklik ve olaylara sahne olan bir dönemdir. Başka bir ifade ile Şah'ın diktatörlüğünü yıkan ve İslam devriminin tohumlarının atıldığı bir dönem olarak değerlendirilmelidir.(53)

d-)Batılılaşma ve Laikleşme Süreci

Müslüman ülkelerde, sömürgecilik döneminin ilk yıllarından itibaren, toplum içerisinde yabancı ideolojiler yayılmıştı. Bu tür ideojileri yayanlar geniş halk tabakalarının içinden gelen insan değildiler. Bunlar orta ve üst sınıflara mensup kimselerdi. Kendi ülkelerinin dışında batıda eğitim görmüşlerdi. Batılı düşüncelerden şu veya bu şekilde etkilenmiş kişilerdi. İşte bu insanlar İslam Alemi'nde Sosyalizm, Komünizm, Demokrasinin ve Milliyetçiliğin tohumlarını eken kimselerdi.

Batılı Ülkelerle temas laik düşüncelerden dogu toplumlarını da haberdar olması saglandı. Bu tür düşünceler Sanat ve Bilim Kurumu'nun (Dar-ul Fünün) 1851 senesinde kurulması sonucunu dogurdu. Aynı yolu izleyerek benzeri pek çok kurum İran'da kuruldu. Bu kurumların bünyesinde batıl düşünceler serpilip gelişebilme imkanı buldular.

Gacar hanedan'ı döneminde başlatılan laikleşme sürecini, Pehlevi yönetimi, Ülkenin bütünüyle batılılaşmasını sağlayacak olan sistematik bir atakla tamamladı. Laiklikle birlikte İran toplumuna siyasi ideolojiler sızmaya başladı. Bunlardan birisi Milliyetçilikti. Bu Laik Milliyetçiler, 1906 yılında gerçekleştirilen ve meşrutiyeti amaçlayan devrimin dinamosu oldular. (54)

1905-1909 meşruti devrim döneminde İran toplumuna sızan yabancı düşünceler, kısa bir süre içerisinde kendisini İran'ın yönetim tarzında belli etmeye başladı. Laik Entellektüeller bir meclis kurulmasını, anayasa hazırlanmasını, dolayısıyla İran'ın Politik yapısının katılımcı bir tarz kazanmasını istemeye başladılar, Meşrutiyetçilerin isteklerinin muhatabı, yalnızca orta sınıfa mensup laik kimselerdi.

Gacar hükümdarları ile ulema arasındaki anlaşmazlıklar aşağıdaki noktalardan kaynaklanıyordu.

- 1) Ülke yönetiminin günbegün laikleşmesi
- 2) Ülkenin giderek batılılaştırılması
- 3) Batı'lı eğitimin giderek yaygınlaşması
- 4) Batı'lı hukuk sisteminin ülke içerisindeki yerleştirilmege çalışılması vs.

Ulema politik reformlarının gerçekleştirilmesini ve Gacar Hanedanı'nın mutlak hakiyeti üzerinde bazı kısıtlamalar konulmasını istemekteydi. Ulema ve Meşrutiyetçi, Laik düşünürler arasındaki dayanışım, her iki gurubunda bir meclis oluşturulmasını arzu etmelerinden kaynaklanıyordu, Ulemanın ağırlıklarını laik entellektüellerden yana koymaları sonucunda Gacar Hanedanı kendisini bir devrimle yüzyüze buluverdi, Ulema Gacar yönetimine karşı cihat ilan ettiler.(55)

Gördükleri muhalefete ragmen meşrutiyetçiler sonuçta başarılı oldular. Laik Entellektüeller müçtehidlerin yardımıyla elde ettikleri zaferden sonra anayasayı müçtehidlerin istedikleri gibi İslami esaslara göre hazırlama hususunda oldukça gönülsüz davrandılar. İki gurup arasında bu görüş farklılığı nedeniyle çıkan çatışma anayasaya, İslamiyet'e aykırı

54- Hüseyin Asaf a.g.e. S.44-45

55- Hüseyin Asaf a.g.e. S.58-59-60

rı kanun çıkartılmayacağı, meclis'e sevk edilen yasa tasarılarının beş kişilik bir müçtehitler gurubu tarafından kontrol edileceği, İslamiyet'e aykırı bulunması durumunda daha meclis'e intikal etmeden geri çevireceği yolunda bir maddenin konulmasıyla çözüme kavuşturuldu.

Gacar Hanedanı yönetimine son veren Rıza Şah 1920'li ve 1930'lu yıllarda Laikleşme ve batılılaşma konusunda önemli adımlar attı. Rıza Şah batılı bir devletin ideal bir modeli olarak gördüğü Türkiye'nin izlediği yoldan İran'ı geliştirmenin yollarını aradı. İran'ın laikleştirilmesi sürecinde yeni stratejiler bulurum umuduyla 1934 senesinde Türkiye'yi ziyaret etti.

Rıza Şah döneminde yeni laik eğitim kurumlarının açılması "Medrese"lerin öğrenci sayısını hızla düşürdü. Ulema elindeki "Örfi" ve "Şer'i" mahkemeler önce sınırlandırıldı, sonra da ortadan kaldırıldı. Vakıfların yönetimi ise yeni kurulan Vakıflar Bakanlığına devredildi. Modernleşme politikaları kültürel yaşamı da sınırları içine alıyordu, çıkarılan bir yasa dinsel giysilerin giyilmesini ve kadınların başlarını örtmelerini yasaklıyor, bunun yerine Avrupa elbise ve şapkalarının giyileceğini belirtiyordu.(56)

Eğitim ve yasal düzenlemelerle İran'ın Politik Sisteminin laikleştirilmesi; işini Pehleviler başarıyla tamamladılar. Rıza Şah'ın eğitim reformunun amacı, İran halkı ile İslami gelenekler arasındaki bağı koparmak, toplumun mevcut sosyal düzenini değiştirmektir. Yasal düzenlemelerin amacı ise din guruplarının etkinliğini azaltmaktır. Hukuk sisteminin laikleştirilmesini sağlayabilmek için 1927 senesinde Adalet Bakanlığı kuruldu. Rıza Şah ulema'nın yerine batılı eğitim görmüş insanları geçirdi. Bu kimseler Fransız Medeni Kanunu'nu ölçü alıp İran için bir medeni kanun hazırladılar. Amaç hukuk alanında İran'ın laikleştirilmesini sağlamaktır. Vakıf gelirleri, Vakıf arazileri, İslam mahkemeleri ile ilgili yasaları ve yönetmenlikleri hükümsüz kılan pek çok kanun meclisten geçirildi.(57)

Çagdışı kalmışlığına, artık hükmünü tamamlamışlığına inanılan eğitim sistemi, Muhammed Rıza döneminde bir Amerikan firmasına baştan aşağı gözden geçirildi. Laikleştirme sürecini tamamlamak için eğitim bakanları, "Eğitim Birlikleri" kurup bu birlikler vasıtasıyla köylerde laik düşüncelerin yayılmasını hazırlamak istediler. Ayrıca üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinde İslami çalışmalar kontrol altına alındı. "Eğitim Birlikleri"ne mensup eğitimciler, köylülerin kendilerine değil ama, din adamlarına güven duyması nedeniyle görevlerinde başarılı olamadılar.

56- Üşür Serpil a.g.e S.54

57- Hüseyin Asaf a.g.e. S.68

16.yy`dan bu yana İran'da Laik Siyasal otorite ile "Müçtehid"ler arasında her zaman bir gerilim olduğu fakat her durumda iki tarafında birbirlerinin varolma hakkını ve özel otorite alanını tanıdığı bilinmektedir. Rıza Şah'ın 1920'li ve 1930'lu yıllarda dini liderlerin etkinliklerine yönelik hamlelerin bu gerilim üzerinde kurulu dengeyi bozmadığını, bu dengenin 1970'li yılların ilk yarısına kadar sürdüğü görülmektedir. Bu dengenin 1970'li yıllarda bozulmasının nedeni müçtehidlerin "Modernleşme" politikasına tepki göstermesi değil İkinci Şah'ın '(Muhammed Rıza) doğrudan müçtehidlerin varoluş koşullarına yönelttiği saldırıdır. (58)

1960'larda ve 1970'lerde Ulema giderek daha fazla kendini savunma pozisyonunda bulundu. Pehlevi Hanedanı'nın politikaları bu sınıfı sosyal katmanlar çizelgesinden adeta çıkarmıştı.(59) Bu yıllarda başlayan ve 1979'da zafere ulaşan İslami hareket ile birlikte bu sorun ortadan kalkmış ve Ulema yönetiminde İslami devlet kurulmuştur. İran'da halkın laik bir eğitim sistemi yerine dinsel eğitimle yetiştirilmesi Şah'ın yıkılışını hızlandıran ve İran devrimi'nin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran temel faktördür.(60)

Bazı devlet biçimlerinde bir ideolojinin belirli bir dünya görüşünün devleti düzenlediğini, diğer bir deyişle bu devletlerin resmi bir ideolojiye sahip olduklarını görüyoruz. Buna karşılık resmi bir ideoloji kabul etmeyen devletlerde vardır. Ayrıca Batı'nın tarihi şartları içinde gelişen "Laiklik İlkesi" uygulanmasında ülkeden ülkeye farklılıklar olsa bile bir "din" in resmi devlet ideolojisi sayılabilmesi ile bağdaşmaz.(61) Ne varki İslam devleti aynı tarihi şartların ürünü değildir ve İslam dini'de "Laiklik İlkesi"ni doğuran Hristiyanlık kültüründen farklılık arzeder.Hatta bugünkü İran İslam Cumhuriyeti Anayasa'sında ve önceki anayasa bile "Devletin resmi dininin İSLAM" olduğunu belirtiyor ve 1921 yılında Dördüncü Meşrutiyet Meclisi'nin başkanı "Diyanimiz ile Siyasetimiz, Siyasetimiz ile Diyanetimiz Özdeşdir, Siyasetimizin kaynağı Dinimizdir" diye biliniyordu. (62)

İran İslam Devriminin Lideri Ayetullah Humeyni konuşmalarında ve yazılarında, sık sık dinin Siyaset'ten ayrı olmadığını ve laiklik ilkesinin İslam mektebine aykırı olduğunu belirtmişti.

58- Üşür Serpil a.g.e. S.54-55

59- Akhavi, Shahrough, a.g.e. S.234

60- Zengin İsmail a.g.e. S.52-53

61- Mehdi Aliakbar- Din ve Siyasetin ilişkisi 1.Baskı Tahran 1984 S.4

62- Emid Zencani Abbasali, İran'ın günümüzdeki toplumu ve İslam İnkılabı 1.Baskı Tahran 1984 S.21

"İslamı halka ve özellikle gençlere tanıtın ki Ulema'nın bir köşeye çekilip sadece din işleri ile uğraşmadıklarını ve Siyaset ile içiçe olduklarını görsünler. Din Siyaset'ten ayrılmaz. Dinin Siyaset'ten ayrı olduğunu ve Ulemanın Siyaset ile ilgilenmesinin doğru olmadığını yayanlar Emperyalizme hizmet verenlerden başkası değildir. Peygamber(S.A.) zamanında Din Siyaset'ten ayrı değildi. O dönemde Ruhaneler aynı zamanda Siyaset'çiler ve zamanın halifeleri idiler."(63)

3. İran İslam Cumhuriyetini Hazırlayan Sosyolojik Ortam

İran İslam Cumhuriyetinin niteliklerini ve şeklini açıklamadan önce devrimin oluşturduğu sosyal ve ekonomik çevreyi kısa olsa açıklamada yarar vardır. İran toplumu; homojen bir toplu değildir. Bu nedenle İran toplumu çeşitli kültür ve dilleri barındıran karmaşık bir yapı gösterir.

İran feodal bir yapıya sahipti. Büyük toprak sahiplerinin yanında 2 milyon'a yakın aile topraksızdı. Din faktörü İran'da daima müessir olmuş, Ulema ve Ayetullahlar sosyal yapı içinde ağırlıklarını daima hissettirmişlerdir. Sivil ve asker bir aydın kitlesinin varlığı bir gerçektir. Fakat 1941 yılından beri ülkeyi demir yumrukla idare eden Şah Muhammed Rıza Pehlevi bunları kendi etrafında toplamasını bilmişti.(64)

Fransız, Sovyet ve Çin İhtilallerinin ortak özelliği, geçmişi reddetmesi ve geçmişteki yönetim yerine, yeni dengelere dayanan bir toplumsal yapı ve sistem oluşturmaktır. İran devrimi ise bunların tam tersine bir özelliğe sahip olup mevcut sistemi reddedererek bunun yerine İslami esaslara dayanan bir toplum ve devlet sistemini geliştirmesidir. Bu nedenle İran devriminin toplumsal dinamikleri diğer devrimlerden çok farklı bir yapı içermektedir. (65) İran İslam devrimi kendine özgü özellikleri olan bir devrimdir. Bu devrim gibi bir devrim dünyada gösterilemez, devrimin muvaffak oluşunun sebebi ise sadece maneviyata dayanmayıp devrimin iki diğer amili olan siyasi ve iktisadi muhtevasını İslamlaştırmasıdır.(66)

63- Musevi Humeyni Ruhullah İslami devlet 1.Baskı Tahran 1971 S.19

64- Armaoglu Fahir a.g.e. S.750

65-Zengin İsmail a.g.e. s.53

66-Mutahhari Murtaza, İslam Devrimi, Cev. Zafer Erdogan 1.Baskı İst. Akademi Yay. 1989

İran devrimini anlayabilmek ve bu devrimin anlaşılmasını kolaylaştırmak için devrimin toplumsal güçlerini incelemek ve devrimdeki katkılarını ortaya koymak gerekmektedir. Bu faktörler şu başlıklar altında sıralanabilir :

a . İmamet Doktrini (Şii İdeolojisi)

Şiilik Hz. Muhammed'den (S.A.S) sonra halife olacak kişinin seçilmesinden kaynaklanan siyasal bir olaydır. Şiilik ilk defa bir realite olarak Hz.Osman (S.A.S) zamanında ortaya çıkmış ve Hz. Ali (S.A.S) devrinde yayılmaya başlamıştır (67). Aslında bu sorun tamamen siyasal bir sorun olup o günkü devlet yönetiminde iktidarı ele geçirmek için yapılan bir mücadeledir. Halifeligin Hz. Ali ve ondan sonra onun soyundan gelen kişilere ait olması gerektiğini ileri süren düşünce sistemine ŞİİLİK dendi. Bu düşünceye göre ilk İmam Hz.Ali (S.A.S)'dir. Hz.Ali'den sonra onun soyundan onbir imam geldi. Bu düşünceye göre 12.imam olan Hz.Mehdi'nin 873 yılında kaybolduğu savunulur. Mehdi'nin Ahiret günü tekrar yeryüzüne döneceğine inanılmaktadır. İslam'da Sünnilik ve Şiilik düşüncesi halife ve imamlık kurumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.(68)

İmamet doktrine göre imam'ın görevi; Peygamber'in siyasi, idari ve askeri açıdan halifesi olmakla kalmayıp bazı özellikleriyle Peygamber'in misyon'unun manevi boyutlarının da devam ettirilmesidir. Başka bir ifade ile İmam'ın görevi Kur'anı anlama ve tefsir etme, fıkıh'ta içtihad bireyin manevi hayatında yol gösterici olma ve Ümmete liderlik etme yetkilerini kapsamaktadır.

İmamet doktrini'ne göre İmamet'in gücü Allah'ın gücünü temsil etmektedir. Hükümdarlar ise beşeri gücünü artırmak için kullanmışlardır. İmamın hükümdar olmasından amaç İslamı yönetim anlayışının hüküm sürmesini, insanların İslami esaslara göre yönetilmesine ve halkın menfaatlerinin kollanıp gözetlenebilmesi sağlamaktır.(69)

12.İmam tekrar yeryüzüne gelene kadar Allah'ın kelimasını halka açıklayacak bilgiye sahip kişilere ihtiyaç vardır. Bu kişilerde geniş din bilgisine sahip olan müçtehidlerdir. Bu düşünceye göre asıl meşru yönetim 12.İmam yönetimi olup, mevcut yönetimler gayri-meşrudur. Bu kural Şii müslümanları tarihin önemli bir bölümünde siyasal yönetime, varolan yapıya ve mevcut siyasal iktidara karşı muhalif bir tavır koymaya itmiştir. Tarih boyunca İran Ulema'sının İran yönetimine muhalefet etmesi buna örnek verilebilir, bu düşünce İran devrimine tarihsel bir boyut kazandırmıştır.

67- Bozgeyik Burhan a.g.e. S.48

68- Zengin İsmail a.g.e. S.54

69- Hüseyin Asaf a.g.e. S.96

Şiiligin bir devlet dini olarak İran'da yerleşmesi Safevi İmparatorluğunun kuruluşuna (1501) kadar gitmektedir. Bu tarihten önce İran, Sünni çoğunluğun bulunduğu bir bölge idi. Sufizm halk arasında en yaygın inançtı. Safeviler İran'ı ele geçirdikten sonra şiiligi yaymak amacı ile bir çok Arap Şii Ulema'yı İran'a getirmişlerdir. Böylece Şii Ulema'nın yerleşik kurumsal yapılarının ortaya çıkmasının başlangıcı Safevi Devleti'nin oluşumunun bir parçası olmuştur. Safevi dönemi Şii Ulema'nın devletin dışında bir güç ve varlık oluşturamadığı bir dönem sürmüştür ve siyasal iktidar meşruiyetini Şii'likten çok Şah'ın kendisinin sahip olduğuna inanılan ilahi güçten almıştır.(70) Ama bununla beraber Ulema'nın en büyük başarısı Safevi'ler döneminde Şiiligin devlet dini olarak kabul edildiği dönemde ortaya çıkmıştır.(71)

Safevi devletinin çöküşü ve yerine Gacar Hanedanı'nı geçişi Şii Ulema'nın devlet ve hakla ilişkilerini temelden değiştirmiştir. Gacar Dönemi ulemanın her yönden güçlendiği ve devletten bağımsız hale geldiği altın bir çağ olmuştur. Gacar Hanedan'lığı göçebe aşiret kökenine dayanmaktaydı ve Şii'likle doğrudan bir bağlantısı yoktu hatta bu ilişki zaman zaman sogukluktan öte düşmanca tutumlara dönüşüyordu, fakat Gacar yönetiminin merkezi kalması ve güçsüzlüğü, meşruiyetinin zayıflığı Şii Ulema'nın güç kazanmasının uygun koşullar oluşudur. Devletin hukuk vb. alanlarda düzeni sürdürecektir araçlardan yoksunluğu düzenli vergi toplama sisteminin bile olmaması Ulema'nın büyük bir yerel güç elde etmesine yol açtı, kurumları, Örf'i ve Şer'i mahkemelerden oluşan hukuk sistemi Ulema'nın denetimine geçti Ulemanın eğitim ve yargı alanındaki denetimi yanında, ölüm cezaları dışında (Bunun için Şah'ın onayı gerekiyordu.) Cazaların infazı, "Zekat" ve Hums" gibi dini vergilerin toplanması ve vakıf mülklerinin yönetimi gibi doğrudan "Yönetme" içine giren bir çok işlerde ulema tarafından yerine getirilir oldu. Bu durum ulemanın bir yandan doğrudan halk ile bağ kurmasını sağlarken, diğer yandan sosyal bir Hegemonya oluşturma olanaklarını da sağlıyordu.(72)

Gacar Hanedan'ın hüküm sürdüğü dönemde ulemanın politik gücü özellikle iki düşünce okuluna, Akbari ve Usuli düşünce okullarına mensup düşünürler arasında meydana çıkan düşünce ayrılığından sonra dahada arttı. Ayrılık, içtihat ve taklitle ilgili sorunlar kaynaklanıyordu. Akberi düşünce okuluna mensuplar içtihat doktrinini reddettiler ve İmam'ın yokluğundan bir müçtehidin bir hükme varabilmek için içtihat yolunu kullanamayacağını ileri sürdüler. Müçtehid gelenekleri bağlanmıştı, ve bütün hükümler yalnızca bunlardan çıkarılmalıdır. Öte yandan Usuli Okul'unun mensupları, İmam'ın yokluğunda

70- Üşür Serpil a.g.e. S.54-46

71- Hüseyin Asaf a.g.e. S.54

72- Üşür Serpil a.g.e. S.46-47

müçtehidlerin içtihat doktrinin kullanabileceği görüşünü ileri sürdüler. Bu okulun mensupları müslüman toplulukların Müçtehidler ve Müçtehid olmayanlar diye ikiye ayrıldığına inanmaktaydılar. Müçtehid olmayan müçtehidleri takip etmeliydiler. Müçtehid olmayanlar islami kanunları anlayabilme bağımsızca muhakeme yapabilme gücüne sahip bulunmayabilirler ve bu kimselerin bir müçtehidi taklit etmeleri gerekir. Müçtehid olmayan bir kimsenin bir müçtehidi bu şekilde izlemesi olgusuna TAKLİT denilmektedir.(73)

Usuli Okulunun zaferi Ulema sınıfını güçlü bir politik kuvvet haline getirdi ve müçtehidler Gacarların gücüne meydan okumaya başladılar. Bunu kanıtlayan iki olay İran tarihinde yaşanmıştır. Biri 1826 yılında Rusya'nın İran'ı işgal etmesine karşı o devrin Müçtehidleri (Uleması) tarafından Şah'ı Ruslara savaş açmaya zorlayan bir fetvanın yayınlanmasıdır. İkinci olay ise 1892 yılında tütün üretimi satış ve ihracat tekelinin İngiltere'ye verilmesi üzerine devrin müçtehidi Hacı Mirza Muhammed Hasan Şirazi, İranlıların tütün içmesini yasaklayan bir fetva verdi. Şah'ın hanımı ve hizmetçileri dahi tütün içmeyi reddettiler.(74)

Pehlevi devletinin kurucusu Rıza Şah iktidarın ilk yılları, siyasal otoritenin pekiştirilmesi ve Pehlevi Hanedan'lığından yana Ulema desteğinin sağlanması çabalarına sahne oldu. Özellikle Tahran ve sonra da diğer önemli şehirlerin bazı Ulema'sı Rıza Şah iktidarına destek verdiklerini açıkça belirttiler.

Rıza Şah başlangıçta Ulema desteğini, iktidarını güçlendirmenin bir aracı olarak gördü. Hatta yeni rejimin niteliği konusunda ortaya çıkan tartışmada kendisi devlet biçiminin "Cumhuriyet" olmasını düşündüğü halde bazı Ulema'nın "Cumhuriyet" fikrine karşı çıkması ve "Monarşi" talep etmesi üzerine bu görüşten vazgeçtiği de belirtilmektedir.(75)

Rıza Şah'ın siyasal iktidarını güçlendirdikten sonra uyguladığı politikalar iki temel konuda ulemanın dinsel kurumlar üzerindeki denetim olanaklarını sınırladı. Bu süreç sonunda ulema giderek Gacar Devleti dönemindeki güçlü konumunu yitirerek devletten dışlanmış oldu. Ulemanın giderek artan bir güç kaybetmesine yol açan politikanın ilki güçlü bir merkezî devlet oluşmasıdır. Devletin güçlenmesi birçok alanda Ulema'nın işlevlerini yitirmesi ve devletin Ulema'dan değil yeni yetişen aydın kesimlerden Kadro Devşirmesi demektir. Bu durum giderek Ulema'nın dışlandığı bir siyasal yapının oluşması anlamına geliyordu.

73- Hüseyin Asaf a.g.e. S.56

74- Zengin İsmail a.g.e. S.56

75- Üşür Serpil a.g.e. S.53

Ulema'nın güç yitirmesine yol açan ikinci önemli konu ise Rıza Şah'ın İran tarihinde görülmedik boyutlarda "Modernleşme" ve "Reform" Politikalarını uygulamaya kurmasıydı. Bu politikalar 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca önemli dinsel etkinlik araçları olan eğitim kurumları mahkemeler ve "Vakıf" yönetimleri üzerindeki yetkiyi ulemadan devlete kaydır-
maya amaçlıyordu.

Muhammed Rıza Şah babasının yerine tahta geçmesinden sonra Ulema bazı önemli konularda iktidara geri adımlar attırmayı başarmıştır. İmam Hüseyin'in ölümü ile ilgili törenler arasında önceden yasaklanan "Taziye" törenleri yeniden düzenlenmeye başlandı; resmi kurumlarda oruç tutma yasası kaldırıldı ve kadınların örtünme yasası aşılarak yeniden örtünmüş kadınlar sokaklarda görünmeye başladı. 1948 'in başlarında onbeş müçtehidin ismiyle duyurulan "Fetva" başı açık kadınların çarşı ve pazarlarda alışveriş yapmasını dinen yasaklıyordu. (76)

1950'li yılların başları İran petrolünün millileştirmesi tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönem oldu. 1951'de yayınlanan bir "Fetva" Anglo - İran petrol şirketinin millileştirilmesini istiyerek Anayasa devriminden bu yana ilk kez Politik içerikli dinsel bir hareketin varlığını gösterdi.

1950'li yıllarda Kum kentinde yavaş yavaş yeni bir radikal din adamları muhalefeti taya çıkmaktaydı. Bu muhalefetin genç ve dinamik önderlerinden bir de Ayetullah Humeyni idi.

Musaddık hareketinin bastırılmasından sonra 1960'lara giden yolda, Şah rejimine muhalefet edebilecek çapta güç sahibi tek bir kesim kalmıştı: Ulema, Şah'ın 1953-1977 arasında Siyasal muhalefete uyguladığı baskı politikası Ulema'nın etkin bir siyasal güç haline gelmesine yol açan koşulları hazırladı. Artık din adamlarının gücü ve etkinliği yavaş yavaş artıyordu. 1979 devriminde din adamlarının oynayacağı rol giderek belirginleşiyordu. Din adamları Şah rejimine karşı verilecek mücadelede radikal muhalefetin en örgütlü ve güçlü kanadını oluşturacaktı. Bunun provasını daha önce 1963 Toprak Reform'u sırasında yapmıştı.

b-) Medrese ve Camiler

Medrese: İran'da medreselerin uzun bir tarihi geçmişi ve toplum üzerinde bir ağırlığı bulunduğu bilinen bir gerçektir. Medreselerin merkezi Kum Kenti idi. Bir örnek vermek gerekirse Ayetullah Humeyni'nin hocalık yaptığı Fevziyye Medresesi 1527 yılında kurulmuş ve o tarihten beri bazı istisnalar hariç eğitime devam etmiştir.

Muhammed Rız Pehlevi yönetimi döneminde büyük çaba gösterilmesine rağmen dini eğitim yapan okulların yanında Laik eğitim yapan kurumlar, diploma edinmekten öteye pek büyük bir etki göstermemiştir. Buna karşılık medreselerde yapılan eğitim daha programlı ve geleceğe yönelikti.

Medrese, İslami eğitimin kurumsal bir sistemiydi. Medreselerdeki eğitim durumu şöyle açıklanabilir. Derece yoktu, Sırf bir şeyler öğrenmiş olmak için gayret eden öğrenciler yoktu, çalışmayan öğrenciler sınıfta bırakılıp, medrese dışına çıkarılmıyordu. Her öğrenciye yeteneğine ve eğilimine göre bir yer vardı. Köy imamı olacak bir kimsenin bir hukuk uzmanı (müçtehid) olacakmış gibi bir eğitimden geçmesi elbetteki gerek yoktu. Öğrenciler kendi seçtikleri hocalarla çalışıyorlardı. Hal böyle olunca disiplin sorun olmuyor, hocalara saygısızlık olaylarına rastlamak mümkün olmuyordu. Öğrencilerin hocalara karşı besledikleri hürmet duygusu ve bağlılık her türlü tasvirin ötesindeydi. Öğrenmenin ve öğretmenin yolu karşılıklı *dialog esasına* dayanıyordu. Ele alınan her konu öğrenci ve hocası arasında tartışılıyordu. Bu suretle öğrenciler geleceğe hazırlanıyordu. Bu ideal olan öğretimi tarzıydı ve medreselerde olanca dinanizmi ile hüküm sürmekteydi. (77)

Rıza Pehlevi ve Şah laikleşme ve modernleşme hareketleri ile medreselerin etkilerini azaltmaya çalıştılar. Ulema'nın medreseler üzerindeki kontrolü giderek kayboluyordu. Böylece Ulema rejimin kendilerine aktif olma ruhsatı verdiği yegane sahada, dini eğitim alanında da nufüzlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Bazen bir müçtehid aynı anda bir kaç medresenin mütevelisi alabiliyordu.(78)

1953 - 1958 arasında din adamları Cami ve Medreselerde yoğun bir faaliyet içine girdi. Yeni dinsel bir merkez haline gelen Kum Kenti'nde din öğrenimi gören öğrencilerin sayısı 1952'de 3.200 iken 1956 yılında 5.000'e yükselmişti. Bu durum İslam'ın yeniden önem kazanmasının bir göstergesiydi.(79)

77- R.Graham Eylül 1978'de Amerika Senatosunda Dış İlişkiler Komitesinde yaptığı konuşma

78-Akhavi Shahrough , Religion and Politics'in Contemporary Period, 1.Baskı Scuth Carolina 1980 S.232

79- Üşür Serpil a.g.e. S.60

Gün geçtikçe Ulema'yla birlikte medreselerde güçlendiler. Şii gelenegine göre Ulema etki sahalarında elde edilen gelirin beşte birini toplama hakkına sahiptiler. Bunun neticesinde zamanla Ulema mali özerkliğe kavuştu. Zekat, Fitre gibi gelirlerin toplanmasını sağlayan ülke genelinde bir teşkilat kuruldu. Kum kenti zamanla uluslararası düzeyde bir dini eğitim merkezi haline geldi, sağlanan mali özerklik, medreseleri ve Ulemayı devlete bağlı olmaktan kurtardı. Bu durum devrimin hazırlanmasında önemli bir rol oynadı. Şah yönetime karşı uygulanacak muhalefet taktikleri din adamları tarafından şekillendirildi. Cami ve Medreselerde onların verdiği fetvalarla en ücra köşelere kadar uygulandı.(80)

CAMİ: Müslüman toplumlarda cami, birden fazla fonksiyonu birlikte icra eder. İslamiyet özellikle Şii gelenegi, dini politikadan ayırmamıştır; bu nedenle İran'da problemlerin tümü camiye getirilir ve orada tartışılır. İbadet edilen ve bazı tartışmaların realize edildiği bir yer olmanın yanı sıra cami politik bir platform olarak her hafta yönetilenlerin, yönetilenleri izledikleri, politiklardan haberdar kıldıkları mekanlardı. Camilerde savaş için insanlar eğitilmekte, gündeki önemli politika meseleler tartışılıp cemaatta oluşan eğilimler yöneticilere iletilmektedir. (81)

Tarih boyunca Ulema'nın yönetime karşı muhalefetini simgeleyen kararlar, daima cami ve mescidde verilmiş ve burada halka duyurulmak suretiyle uygulamaya konulmuştur. İran'lıların bütün kullanılmasını yasaklayan fetva yine bir mescidde verilmiştir.(82) Yine meşruti devrim sürecince, Ulema'dan önde gelenler cuma günleri camilerde verdikleri vaazlarda meşruti hareketle ilgili meseleler hakkında görüşlerini halka aksettirdiler.

Gacar Hanedanı döneminde camiler, müslüman halkın görüşünün, kanaatinin oluşturulmasında merkezi bir görev ifa etti. Minber, din adamlarının politikaya karşı duydukları ilgiyi sürekli olarak artıran ve hükümdar ile temsilcilerini kritik eden bir platform oldu.(83)

Şah'ın uyguladığı baskıcı yönetim neticesinde İran'da siyasal örgütlenme yasaklanmış ve insanların birbirleriyle temas ederek fikir alışverişinde bulunabilecekleri tek yer olarak "Cami" bırakılmıştır. Bu nedenle İran'da camiler, devrim mesajlarının kitlelere ulaştırılmasında bir okul işlevi görmüşler, kitleler birbirlerini ve kendilerini orada tanıma fırsatını edinmişlerdir.(84)

80- Zengin İsmail a.g.e. S.59

81- Hüseyin Asaf a.g.e. S.104

82-Zengin İsmail a.g.e. S.60

83-Hüseyin Asaf a.g.e. S.106

84-Candar Cengiz Dünden Yarınlar 1.Baskı İst. Alan Yayınları 1981 S.62

Caminin üstlendiği devrimci rol Şah'ın devrilmesini takip eden dönemde daha büyük bir önem kazandı. Camiler bu devirde şu fonksiyonları icra etmekteydiler.

- Şah'ın zulmüne maraz kalmış, şehit vermiş, maddi bakımdan büyük sıkıntılara düşmüş aileler için halktan para toplama.
- Rejim aleyhtarı kimselere mücadele için para toplama
- Komiteler tarafından kullanılan devrimci güçlerin organizasyonu ve devrim muhafızlarının yetiştirilmesinde yardımcı olma,
- Şah'ın devrilmesinden önceki yıllarda olduğu gibi cemaatin askeri yeteneklerinin artırılması
- Devrimci nutuklarla halkı harekete geçiren merkezler olmak ayrıca film, slide, slayd gösterilerinin yapıldığı yerler olmak, devrimci ruhu bileyen kitapları, posterleri sergilemek.(85)

Gerçekte İran'daki camiler hücresel bir yapı olarak devrimde önemli bir rol oynadı. Gösterilerin planlandığı, bilgilerin yayıldığı ve halkın yönlendirildiği bir yer olmuştur. Kısaca cami İran devriminin oluşmasında birinci derecede rol alan Ulema'nın halkla bütünleştiği, halkın devrim lehinde yönlendirildiği bir okul görevini yüklenmiştir.

c-). Pazar Esnafı

Genelde Pazar esnafı, geleneksel tüccar sınıfı ve küçük esnaftan oluşmaktadır. Çogu ülkelerde Pazar esnafı, mevcut yönetim ile işbirliği içindedir. İran'da ise bu kuralın tersine pazar esnafı, Şah'ın uyguladığı laik eğitim ve reformlara ragmen dinsel karakteristliğini korumuş ve dünkü yaşam tarzını sürdürmeye çalışmıştır.1892'de başlayıp, 1979'da zaferle sonuçlanan İran halkının direniş hareketinde Pazar Esnafının payı büyüktür.

Şah döneminde pazar esnafını kontrol etmek ve dinsel etkinliğini kırmak için birçok tedbirler alındı. Bu arada 250.000 işyeri kapatıldı. 23.000 işyeri sahibi sürgüne gönderildi ve çok sayıda esnaf tutuklandı. Bu uygulama Pazar Esnafı, Ulema ve cami arasındaki mevcut ilişkiyi dahada artırdı. Ulema'nın elindeki fonların %80'inin kaynağı, Pazar esnafının yaptığı yardımlar oluşturmakta idi. Dini eğitim veren okullar ve dini yayınlar için ihtiyaç duyulan paranın yine pazar esnafınca sağlanması, bu sınıfı yönetime bağımlı kılmaktan kurtarmış ve şah karşısında etkinliğini artırmıştır.(86)

85-Hüseyin Asaf a.g.e. S.107-108

86-Zengin İsmail a.g.e. S.61-62

Ayetullah Humeyni'nin İran dışında yayımladığı direktifler, inanılmayacak kadar kısa bir süre içinde "Pazar"ın yaygın ilişkiler şebekei sayesinde ülkenin en ücra köşelerine kadar kasetler ve bildiriler biçiminde ulaştırıldı. Ayetullah Humeyni tarafından verilen direktif çerçevesinde pazar esnafı, zaman zaman Şah'a karşı etkili kepenk indirme faaliyetlerindeki sürdürmüştür. (87)

Caminin Pazar esnafı dahil geniş halk kitlelerinin eğitildiği bir kültür ocağı olmasına karşın pazarda, camide alınan kararların halka ulaştırılmasında ve uygulanmasında etkin bir mekanizma olarak görev almıştır. Kısaca Ulema ve Pazar esnafı camide bütünleşmiş ve İran devriminin gerçekleşmesinde önemli rol oynamışlardır.

d-) Petrol Gelirinin Yarattığı Sosyal Adaletsizlik

1973 Arap - İsrail savaşından sonra, Arap ülkeleri ABD ve Batı Ülkelerine ambargo uygulamaları, İran'ın petrol gelirlerinde büyük artışlara neden oldu. Şah petrolden elde edilen geliri, halkın sosyal refahını artırmada ve İran'ın kalkınmasında kullanması gerekirken bunun büyük bir kısmını silahlanma ve lüks tüketim için harcadı. Ekonomide uygulanan bu politika neticesinde milli gelir belli ellerde toplandı.

1972 yılında Ülkenin en büyük 360 Endüstri Firmasının 177'sinin kontrolü 56 ailenin elindeydi. Buna ilaveten Ülkenin önde gelen diğer 8 Firmasının Mülkiyetinin bir kısmı 72 aileye aitti. (88)

Petrol gelirinin sağladığı zenginleşme ile beraber Batı ile Ekonomik ve teknolojik yakınlaşma sağlandı ve neticesi de ekonomi alanda kendini gösterdi. Sanayileşme ve Şehirleşme, Kırsal alandan şehire akını hızlandırdı. Bu ise tarımın zayıflamasına ve tarımsal üretimin düşmesine sebep olduğu gibi şehirlere akın şehirlerde bir işsiz kitlesinin ortaya çıkması neticesini verdi. Bunun yanında enflasyon meselesi ortaya çıktı. 1978'de enflasyon nisbeti % 35'e çıkmış buna karşı kalkınma hızında %10'dan - % 3.5'a düşmüştür. Enflasyon ise sosyal ve ekonomik dengesizlikleri artırdı. Bir haldeki tüketimin % 40'ı halkın % 10'una aitti. (89)

87-Candar Cengiz a.g.e. S.62

88-Hüseyin Asaf a.g.e. S.92

89-Armaoglu Fahir a.g.e. S.751

Gelir dağılımındaki bu dengesizlik İran'da kent nüfusunun oranını % 25'ten - % 48'e çıkarmıştır. Başta Tahran olmak üzere büyük kentlerin civarında kırsal kesimden gelen halkın oluşturduğu büyük gecekondu semtleri meydana geldi. Kentlere göç eden bu yoksul kişilere Ulema elindeki fonları kullanmak suretiyle yardımcı olmaya çalışıyordu. Ayrı-Hay'at" adı verilen din cemiyetleri aynı coğrafi bölgeden gelen veya aynı etnik gurubu mensup kişiler için dini merasimler düzenleniyor, belli başlı dini bayramlarında bunları bir araya getiriyordu. Kısacası Büyük kentlere göç eden halk kitlesinin dinsel yönden etkilenmesini ve devrim için aktif bir potansiyel olmasına neden oldu (90).

B - Devlet Kavramı

İnsan, yaradılışından itibaren yardımlaşma ve koruma ihtiyacından ötürü toplu yaşama gereğini duymuştur. Aile, boy, klan ve kabile gibi toplum örnekleri bunun bir kanıtıdır. Doga ile mücadele yiyeceğini sağlama, barınma, vahşi hayvanlara veya diğer insanların saldırılarına karşı korunmanın gereği olarak insanlar birbirine yaklaşmış ve guruplaşmışlardır. Tarih boyunca gelişme gösteren insanın ihtiyaçları doga koşulları, yaşama ve yerleşme gibi değişiklikler, insan topluluklarının teşkilatlanma gereğininde ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta akıllı, becerikli ve cesur bir başkana bağlanan küçük topluluklar, özellikle ihtiyaçlarını sağlama yolunda böyle bir başkanın güdümünde hareketi benimsemiş daha sonra önemli sorunların çözümünde uygulanacak bir karara varabilmek için, toplum içerisinde ileri gelenlerden oluşan bir gurubun yararına inanmışlardır.(91)

Başlangıçta göçebe hayatı yaşayan insan topluluklarının belirli bir yere yerleşmelerinden sonra, çeşitlenen ve gelişen ihtiyaçlarının ortaya çıkmasıyla teşkilatlanma daha zorunlu olmuştur. Site devletleri bunun tipik bir örneğidir. Belirli bir yerde yaşayan bir insan topluluğu bir düzene göre kendilerini yönetecek bir başkanın otoritesini benimseyince devlet meydana gelmiştir.(92)

Özetle ailenin gelişmesi ve büyümesi, düzen ve emniyetin sağlanması gereği belli bir toprak parçası üzerinde yerleşen bireylerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, bireyler ve guruplar arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin gelişmesi, devlete olan ihtiyacı artırmış ve devletin oluşmasında etkili olmuştur.

91- Devletin kavram ve kapsamı, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından No:1 Ankara 1990 S.1

92- Madani Seyyed Talaladdin Devlet Yürütme 5.Cilt 1.Baskı Tahran 1990

Devlet oluşum sırasında tümüyle varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan gurubunun (bu gurubun) yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalara ve dıştan gelecek saldırılara karşı güvence almak amacıyla yendigi guruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Tarihte bilinen hiç bir ilkel devlet başka bir biçimde dogmamıştır. Mezopotamya'da, Babilliler, Amurlular, Asurlular, Medler, Persler, Mekadonyalıları, Partlar, Mogullar, Selçuklar, Tatarlar, Türkler biçiminde akınlar ve devletler bunun tipik örnekleridir.(93)

Bilinen tarihten itibaren İran'da Ahameneş ile Sasaniler dışında Safeviler dönemine kadar milli bir devlet kurulmuş değildi. İran sürekli kabileler ve hanedanlar tarafından keşmekeş ve savaflara sahne olmuş ve kısa aralıklarla kabileler ve ilkel devletler tarafından yönetilmiş idi.

9.Asrın sonlarında İran hanedanlar tarafından bölgelere bölünmüş durumdaydı. Ak koyunlular Fars, yezd, kermenda, Timurlular, Horasan ve İran'ın doğusunda, Sultan Murat Azerbeycanda vs.hüküm sürüyordular. Böyle bir ortamdan yararlanıp ve merkezi bir devlet kurmasını bilen Safeviler olmuştu, o yıllarda Şia mezhebi İran'da yayılmış ve İran'ıların çoğunluğu bu mezhebi kabul etmişlerdi. Bilindiği gibi İran'da yaşayan değişik milliyetlerden insanlar dil, örf, adet ve kültür bakımından farklılık taşımaktadırlar. Bu bakımdan Safevi yönetimi birlik ve nizamı sağlamak, milli bir devlet oluşturabilmek için Şia uleması ile yakın ilişkiler kurarak yönetime meşruiyet kazandırdı. Kurulan milli devlet Gacar döneminde Sürmüs ve Pehleviler döneminde daha güç kazanmıştı.(94)

Son olarak devleti tanımlamak istersek şöyle bir tanım yapılabilir: Devlet kurumsallaşmış bir siyasal iktidar; kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş etkin bir sosyal örgütlenme biçimi; en yüksek düzeyde ve diğerlerini kapsayan bir egemenliğe sahip, uygulanması meşruluğu sağlayan belirli hukuk kurallarına bağlı, sivil toplumun kendi kendisinin bilincine varmasını ifade eden belirli bir toprakla sınırlı bir örgüt, bir siyasal iktidardır. (95)

93- Hermer Open Franz devlet çeviren=Alâ-eddin Senel - Yavuz Sabuncu 1.Baskı İst. Kaynak Yayın.1984 S.46

94- Zencani, Emid, Abbasali İslam İklabı 1.Cilt. 1.Baskı Tahran 1989 S.225-227

95- Çam, Esat, Siyaset bilimine giriş 1.Baskı İstanbul. İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınlarından Güryay Matbaacılık 1981- S.106

1 - İslami Devlet

Devlet sistemlerini inceleme konusu olarak ele alınması 325 tarihlerinde 158 devlet veya konfederasyon anayasaları üzerinde karşılaştırılmalı analizler yapmış olan Aristo ile başlatılabilir. Bağımsız devletlerin devamlı olarak artan sayılarına karşı aralarında ortak olarak belirli bir kaç devlet sisteminin uygulandığını görebiliriz. İngiltere, Amerika, Fransa ve Rusya'da uygulanan sistemler genel hatlarıyla bir çok devlet tarafından benimsenmiştir. (96)

Bütün bu devlet sistemleri ile karşılaştırıldığında İran İslam Cumhuriyeti Devleti'nin bugüne kadar yeryüzünde görülen devlet sistemlerinden farklı bir sisteme sahip olduğu görülecektir.

İslamın Resül-i Ekrem (S.A) tarafından teblig edilmesi esnasında yeryüzünde İslami devlet esasına göre, adalet ilkesine dayalı bir devlet sisteminden sözedilemez. İran ve Romada zalim ve diktatör hükümler halkı baskı altında tutuyordu, hukuk ve demokrasi eser yoktu. Allah-ü Teala halkı bu hükümetlerden kurtarmak için peygamber vasıtasıyla İslam kanunlarını gönderdi. İslamın kamu hukuku ilkeleri toplum içindeki ilişkileri mutlakadalet ilkesine dayanarak ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Ne var ki uygulamada zamanla bu ilkeler saptırıldı ve İslam devleti yerine Emevi ve Abbasi İmparatorlukları gibi İslam Kamu Hukukuna aykırı devlet biçimleri ortaya çıktı. (97)

İslam sadece temel ilkeleri İslam Şeriatı ile belirlemekle kalmamış ayrıca Resül-i Ekrem (S.A.S) bir devlet reisi olarak örnek buyruk ve davranışları, "HADİS" kaynağı ile yürütmenin başında olan devlet reisinin nasıl belirleneceğini ve görevini hangi sınır ve kurallar içinde yerine getireceğini düzenlemiş bulunuyordu. Peygamber (S.A) bir yandan Vahy-i Teblig ederken bir yandanda İslam Devleti'nin ilk tabii Devlet Reisi olarak vali ve hakimlerini tayin ediyor, dış ilişkileri düzenliyor, elçi gönderiyordu. Şu halde İslam'ın sadece temel ahlak kurallarını belirlemekle yetindiği ve devlet yönetimi ile yürütme kuvvetinin kullanılmasına ilişkin kurallar koymadığı söylenemez. Bu kuralların yerine getirilmesi peygamber zamanı ile sınırlı değildir. Resül-i Ekrem'in vefatından sonrada bu kuralların yerine getirilmesi şarttır. Kur'an'da belirtildiği gibi İslam ilkeleri zaman ve mekanla sınırlı değil, bu nedenle İslam ilkelerini her zaman canlı tutmak ve onları esas alarak İslam Devleti'ni kurmak bizim dini ve insani görevimizdir. (98)

96- Çam, Esat, Devlet Sistemleri 1.Baskı İstanbul. Der Yayınları 1982- S.3

97- Musevi Humeyni Ruhullah İslami Devlet 1.Baskı Tahran Azadi Yayınları 1971 S.7-8-9

98- Musevi Humeyni a.g.e. S.23-24-25-26

İslam'da devlet biçiminin asla mutlak bir monarşi olmayacağı gibi, İlahi kaynak dışındadır. Onan bağımsız ve mutlak bir iktidar kaynağı da kabul edilemediğı kendiliğinden anlaşılmaktadır. İslam'da devlet biçiminin "Meşrutî" olmasından batıda olduğu gibi hane-danın gücünün milletin hakları ile sınırlı olması değil, kamu gücünün kullanılmasının temel İslami ilkelerinin çizdiği alan içinde olması gereğı anlaşılır. Bu açıdan bakılırsa, İslam Devleti'nin "Yumuşak Olmayan Anayasal İlkeler" e bağılı bir hukuk devleti olduğu açıkça anlaşılır.(99)

İslami bakış açısından devlet, Toplum içinde sınıflaşmadan veya bir ferdin, bir zümre-nin sultanından oluşan bir şey değildir. İnanç ve Düşünce Birliğine sahip bir milletin siya-si ülküsünün somutlaşmasıdır. Düşünce ve İnanç farklılıklarının akışında yolunu Nihai hedefe (Allah'a doğru hareket) doğru açmak için kendisini örgütler.

İslam öğretisinde özellikle Şii - İsnâ - Aşeri (Cafer'i) mezhebinde, Allah'ın "Adalet" Sıf-a-tı, Adil oluşu, temel inanç ilkelerindendir. İnsan yeryüzünde Allahın Halifesi olduğuna göre (Bakara Süresi.30.) toplumun siyasi örgütlenmesi demek olan devletin görevide yeryüzünde adaleti sağlamaktır.(100)

İslam devletinin temel ilke ve hedefleri değişmez bir şekilde yaratıcı tarafından çizildi-gine göre gerçek tekâmül (Evrin) yolundan sapılmasına imkan yoktur. Yöneticilerin gö-revi; Bu ana ilkeler doğrultusunda bireyin evrimini engelleyen her türlü iktisadi ve toplum-sal engeli kaldırmaktır.(101)

2. Meşruluk Anlayışı

Meşruiyet Problemi, batılı olmayan pek çok ülkenin siyasal sisteminin sorunu olmuş-tur. İran'da problem müslüman toplumun idare tarzının biçimi ve tabiatıyla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Devletin meşruluğu esastır. Devlet yurttaşların, kendi aralarında doğan çatışmaların çözümleyicisi olarak kabul ettikleri ve varlığı yabancı ülkelerle tanınmış bir örgüttür.Devle-tin yurttaşlar tarafından sorunlarını çözümleyen bir araç olarak görülmesi ve yabancı ülke-lerce tanınması ona meşruluğunu verir. (102)

99- Musevi Humeyni a.g.e. S.45-47

100- Zencani Emid Abbasali İran'ın günümüzdeki toplumu ve İslami İnkılabı Cilt.I. 1.Baskı Tahran 1984 S.48-50

101- Musevi Humeyni Ruhullah a.g.e. S.46

102- Çam Esat Siyaset Bilimine giriş 1.Baskı İst.İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayınları 1981 S.107-108

İran'da İslam'ı hükümet tarzı, imamet devletinin kurulmasıyla meşruiyet kazanmıştı. Diğer müslüman topluluklarda hilafet esasına dayalı olarak kurulan devletler peygamberlik modeli ve ilk dört halife döneminden beri sürüp gelen ilkelere istinat etmekteydiler. Her iki durumda da hükümetin oluşumu, her türlü kusurdan tenzih edilmiş hükümdara bağlı olmaktaydı.(103)

İslam Devletinde hükümrancılığın tamamı Allah'a tahsis edilmiştir. Başka bir deyişle İmam veya Halife'nin görevi; Allah adına yönetimi üstlenmektir. Güç herhengi bir kimse'nin ellerinde ülkeyi keyfince idare etmesine imkan tanıyacak tarzda toplanmış değildir.

İmamet esasına dayalı devlet anlayışında Hz.Ali tarafından belirlenmiş olan yönetim tarzı daha net ve ayrıntılı olarak vücut bulmuştu. Hükümdar gücünü İslamiyet'in çizdiği çerçeve içersinde tutabilmek için son derece dikkatli olmak zorundaydı.

İmametin gücü Allah'ın gücünü temsil etmektedir. Oysa hükümdarlar bu gücü kendi güçlerini artırmak için kullanmışlardı. İmamın hükümrancılığın olmasından amaç, İslami yönetim anlayışının hüküm sürmesi, insanların İslami esaslara göre yönetilmesini ve halkın menfaatlerinin kollanıp gözetilmesini sağlamaktır. Krallık yönetiminde, hükümrancılık devletin şahsına tahsis edilmekte ve kral tarafından bu duruma meşruiyet kazandırılmaktadır. Otorite sahibi oldudunu ileri süren herhangi bir dünyevi gücün, otoritesini gaip imam (12.İmam) adını kullandığını tartışmaya gerek bırakmayacak bir açıklıkla gözler önüne sermedikçe fiilen hükümsüz sayılmaya mahkûm olduğu görüşünü savunan İmamet doktrininin politik tezahürleri İran toplumundaki hükümdarların tamamı için her zaman bir tehdit oluşturmaktaydı.(104)

Safevi Hanedanı döneminde Din ve Siyaset İran'da o tarihe kadar görülmedik bir yaklaşım sergiliyordu. Bu durumu Safeviler özellikle yaratmış ve hanedan'ın güçlenmesi için yararlanmışlardı. Safeviler İran'da henüz yayılmış Siâ mezhebinden meşruiyet kazanmak için yaralanmış bu mezhebi ve devletin resmi mezhebi olarak açıklamışlardı.(105)

Gacar Hanedan'ının oldukça uzun süren hükümdarlık döneminde devlete duyulan güven duygusunun ve devletin itibarının ileri derecede aşınmış olması halkın müçtehidleri zalim hükümdarlara karşı kendilerinin koruyucuları olarak görmesine sebep oldu. Hükümdarların, yönetimlerine İslami kıstaslara göre meşruiyet kazandırma ihtiyacında olmaları Ulema'yı imamet liderliğinin bir alternatif kaynağı haline getirdi.(106)

103- Hüseyin Asaf a.g.e. S.94

104- Hüseyin Asaf a.g.e. S.96-97

105- Zencani Ernid Abbasali İran İslami İnkılabı 1.Cilt. 1.Baskı Tahran 1989 S.338

106- Hüseyin Asaf a.g.e. S.98

Gacar döneminde Ulema siyaset sahnesinden çekilmiş ve hanedanla işbirliğini reddetmişti. Fakat Ulema'nın devlet ile işbirliği yapmaması siyasetten tamamen ayrılmış olmaları anlamına gelmez. Bu uzaklaşma Gacar Hanedan'ının meşruiyeti azaltma niteliğini taşıyordu. Ulema'nın bu dönemdeki sessizliği bütün pretestosuna kadar sürdü. Bu sessizlik rejimle bir mücadele anlamına gelmekteydi ve her zaman devletin meşruluğu halk tarafından sorguya çekilmişti. Nihayet bütün pretestosu ve ardından Meşrutiyet devrimi ile Ulema sessizliğini bozdu ve bu mücadele İran İslam Devrim'ine kadar sürüp geldi.(107)

Pehlevi döneminde halk Şah'a İslami kıstaslara göre bağlı değildi. Şah'a olan bağlılıklarının sebebi kendilerini Şah'a bağlı kılmaya mecbur tutan ve Şah'ın elinde toplanmış olan otoriteydi. İran'da monarşi, hem uygulandığı yönetim tarzı hemde yönetimin tabiatı açısından meşruiyetini kaybetmişti ve bu durum İran'ın izlediği politikalar için büyük problemler çıkarmaktaydı.

İran'da yönetimi ellerinde bulunduran hanedanlar dinin desteginden yoksundular. Dini meselelerde fikirlerine ragbet edilmiyordu. Bu görevi üstlenmeye en ehil kimseler müçtehidlerdi. Müçtehidler (Ulema) İslam Hukukunu biliyor, içtihad yapabiliyorlardı. Müçtehidin itibarı ne kadar yüksekse, halkın kendisine duyduğu saygı da o kadar büyük olacak ve onikinci imamın gaiplik döneminde Merci - Taklid sıfatıyla gaip imamın görevini üstlenecekti. Bu gaiplik olgusunun en önemli sonucu, İmam'ın yokluğunda herhangi bir seçkin sınıfın yönetiminin meşruiyet kazanmasına imkan tanımamasıdır.

Hükümdarın dini meşruiyetten yoksun olması durumunda, İran'da politik sadakat kolayca müçtehidlere yönelebilirdi. Taklid'in bazı politik sonuçları vardı. Müçtehidler üstlendikleri görev gereği politik meselerle ilgili olarak fikir bildirmek durumundadırlar. Müçtehidlerin görüşlerinin hükümdarın arzuları ile çatışması durumunda, müçtehidler otomatik olarak muhalefet liderleri konumunu kazanıyorlardı. Hükümdarın karşısına politik açıdan aktif bir "Merci-i Taklid" çıkması durumunda hükümdar da teorik olarak, tabaasından az olmamak üzere bir müçtehid'in otoriter rehberliğinin altına girmiş oluyordu. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, devletin Ulema'nın otoritesinin altına girmesi şeklinde tezahür ediyordu. İmamet doktrini hiç bir zaman monarşiye İslami Meşruiyet vermedi. Yönetimin oluşum tarzı ve bir müslüman toplumu yönetirken takındığı tutumun sebep olduğu siyasi krizler, daima meşruiyet sorununu da beraberinde getirmişlerdir.(108)

107- Zencani Emid Abbasali a.g.e. S.339-340

108- Hüseyin Asaf a.g.e. S.99

Bir İmamet Devlet'nde Meşruiyet ve Hükümrancılık problemi mevcut değildir. İslamiyet-te hükümrancılık Allah'a aittir. "Göklerde olanlar, yerde olanlar Allah'ındır ve bütün işler Allah'a döndürülür. (Al-i İmran Sûresi.109.Ayet.) diyen Kur'an-ı Kerim'de bu görüşü açıkça desteklemekteydi. İran Devrim'inin ideolojisi, İmamet (Şii) doktrini üzerine kurulmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'de İmamet Doktrini'ndeki esasları yerine getirecek yapı ve fonksiyonlarla donatılmıştır.

II . İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN ŞEKLİ

İran İslam devrimin lideri Ayetullah Humeyni tarafından kurulan İslam Cumhuriyeti imamet modeli üzerine inşa olundu. Devlet herhangi bir devlet gibi iki asli bileşenden oluşmaktaydı.Yapı ve Fonksiyon, yapılar İslami fonksiyonlar icra edebilecek tarzda ya adapte edildi, yada bütünü yeniden oluşturuldu. İslami yapıların fonksiyonu, Kur'an-ı Kerim'in direktifleri doğrultusunda faaliyette bulunmaktı.Bu nedenle oluşturulmalarında İslamiyete ters düşen herhangi bir bileşenin bulunmaması gerekirdi. İran'da Meclis gibi, Anayasa gibi, Siyasal Partiler gibi (İslami Cumhuriyet Partisi) pek çok yapı oluşturuldu. Bu kurumların Batı'da da var olduğunu görmekteyiz. İran'daki kurumların farkı İslami prensipler içinde hareket etmelerinden ileri gelmektedir.(1)

Devletin şekli açısından çeşitli ölçüler kullanılması mümkündür. Bazı bilim adamlarına göre egemenliğin kaynağı olarak monarşi, meşrutî ve cumhuriyet hükümet biçimlerinden söz dileyebilir. "Egemenliğin" sınırları bakımından devletleri bağımsız devletler, yarı bağımsız devletler ve son olarak egemenliğin yapısı bakımından da basit ve bileşik devletler diye bölebiliriz.

Devlet başkanlığı makamı açısından bakılırsa İran Devleti'nin şekli Cumhuriyet'dir.Ne var ki tarihi şartların ve resmi devlet kuramının getirmiş olduğu birde "Rehberlik" makamı vardır. Rehberlik makamının varlığı Rehberin yürütme organının başında bulunuşu ve bu organ ile ilgili büyük yetkilere sahip olması, İran devletinin şeklini "Cumhuriyet" olarak nitelendirmesini engellemektedir. Devlet Başkanlığı hiç bir aileye, hanedana, zümreye bir ayrıcalık veya olarak münhasır kılınmış değildir.(2)

Cumhuriyet diye adlandırılan devlet biçimlerinde, o ülkenin şartlarına göre bazı farklı düzenlemeler görülebileceği tabidir. Mesela bazı ülkelerde devlet başkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilirken ve sorumlulukları daha fazla olurken, bazılarında daha sembolik yetkili ve sırf devletin en üst düzey temsilcisi niteliğinde bir Cumhurbaşkanlığı makamı kabul edilmiştir.(3)

1-Hüseyin Asaf a.g.e. S.211-212

2- İran İslamiyeti Cumhuriyeti Anayasası gerekçesi S.79

3- Zencani Emîd Abbasî, İran'ın günümüzdeki toplumu ve İslam İnkılabı 1.Cilt, 1.Baskı Tahran 1985 S.44

İran İslam Cumhuriyetinde devlet başkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilmektedir. Bu nedenle başkanlık rejiminden söz etmek mümkündür. Fakat Başkanlık rejiminden farklı olarak, devlet başkanı tarafından seçilen "Bakanlar" göreve başlamaları için Meclis'ten güven oyu almaları gerekmektedir. Bu durumda ise bir tür parlamenter rejimi çağrışmaktadır. Bu nedenle İran rejimi ne başkanlık ve ne parlamenter rejimdir. Eğer bir isim vermek gerekirse belki de en uygun olanı yarı başkanlık ve yarı parlamenter rejimi olacaktır. (4)

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası her ne kadar Batı'lı Ülkelerin Anayasalarından bazı terimler almış isede esasda onlardan köklü olarak farklıdır. İran Cumhuriyetinde yürütme organı ne başkanlık ne de Parlamenter Rejimdeki yürütme'ye benzememektedir. İran'daki Yürütme Organı başında "Rehber" olmakla beraber Cumhurbaşkanı'nın Rehber gözetimi altında geniş yetki ve görevleri vardır.(5)

A-.Cumhurbaşkanlığı

İran Anayasa'nın 113.maddesinde Cumhurbaşkanı'na önemli bir icra gücü verilmiştir. Bu maddeye göre "Rehberlik Makamı'ndan sonra Cumhurbaşkanı ülkenin en yüksek resmi makamıdır ve Anayasa'yı yürütme, üç gücün ilişkilerini düzenleme icra (yürütme), gücüne-gövrudan doğruya Rehberlik makamına bağlı konular dışında - Başkanlık etme onun görevlerindendir

1980 senesinde düzenlenmiş olan Anayasa'ya göre İran'da yürütme Organı belkide şimdiye kadar görülmemiş bir şekil almıştı. Bu Anayasa'nın 60.maddesine göre:

"Yürütme Gücü, bu kanunda doğrudan doğruya önderlik "Rehberlik" makamı uhdesine bırakılmış hususular dışında, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar eliyle kullanılır."

İran'da yürütme organındaki bu bölünme ve Cumhurbaşkanı ile devletin iki ayrı organ olması başından beri sorunlar yaratmıştı.Yürütme'deki bölünme önemli ülke sorunlarının çözülme kavuşturulmasında ve siyasi kararların alınmasında gecikme ve aksamalara sebep oluyordu. Bu nedenle yürütme organının güçlü ve birlik içinde olması ve hükümet kararlarının uyumlu olması gerekiyordu. 1989 senesinde Anayasa'da değişiklikler getirildi. Yeni değiştirilmiş Anayasa'ya göre Başbakanlık kaldırıldı ve 60.madde şöyle değiştirildi.(6)

4- Haşemi, Seyyed Muhammed Anayasa :Hukuku hakimiyet ve Siyasi Organlar 2.Cilt, 1.Baskı Tahran 1993 S.356

5- Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa :Hukuku hakimiyet ve Siyasi Organlar, 1.Baskı Tahran 1992 S.285

6- Haşemi, Seyyed Muhammed a.g.e S.357

"Yürütme gücü bu kanunda dogrudan dogruya Rehberlik Makamı uhdesine bırakılmış hususlar dışında Cumhurbaşkanı ve Bakanlar eliyle kullanılır."

Anayasa'da 1989 senesinde getirilen değişiklikle 133. ve 134.ncu maddelerde "Başbakan" kaldırılmış, yerine Cumhurbaşkanı terimi kullanılmıştır bu maddelere göre;

133.madde:

"Bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve Meclis'ten güven oyu almak üzere meclise tanıtılır. Bakan'ların sayısı ve herbirinin yetkilerinin sınırı kanun ile belirlenir."

134.madde:

"Bakanlar Kurulu'na; Bakan'ların faaliyeti üzerinde nazaret yetkisi olan Cumhurbaşkanı Başbakanlık eder ve gerekli tedbirleri alarak hükümet kararlarını uyumlu kılmaya uğraşır ve bakanların işbirliği ile hükümet program ve genel yürüm çizgisini (Genel Siyaset) belirler ve kanunları icra eder."

"Cumhurbaşkanı meclis karşısında Bakanlar Kurulu'nun faaliyetinden sorumludur." (7)

Anayasa Cumhurbaşkanı seçilecek kişilerde; İran asıllı ve İran vatandaşı olması, tedbirli ve idareci, iyi geçmişli olmasını, İran İslam Cumhuriyeti'nin ve ülkenin resmi dininin (Şii Mezhebi) temel ilkelerine inançlı olmasını hükme bağlamıştır. Cumhurbaşkanı 4 yıllık görev süresi için dogrudan halk tarafından Salt çoğunlukla seçilir.(8)

- Cumhurbaşkanı'nın sorumlulukları ve rehber ile olan ilişkisi

1989 Anayasa değişimden önce Cumhurbaşkanı'ı sadece onu seçmiş olan millete karşı sorumlu idi. Fakat Başbakanlığın kalkması ile birlikte Cumhurbaşkanı'nın yetki ve ödevleri büyük ölçüde artmıştır. Cumhurbaşkanı Anayasanın 122.maddesine göre "Millet, Rehber ve Meclise karşı sorumluluk taşımaktır."

7- Madani, Seyyed Jalaladdin a.g.e. S.429

8- Zengin İsmail a.g.e. S.81-82

Cumhurbaşkanının millet'te karşı sorumluluğu onun doğrudan doğruya halk tarafından seçilmiş olmasından ileri gelmektedir. Rehberle karşı sorumluluğu ise çok farklı nedenler taşımaktadır. Rehberlik Anayasaya göre manevi bir güce sahiptir ve nizama meşruiyet vermektedir. Halkın seçiminden sonra Cumhurbaşkanlığı sıfatını tasdik eder. Cumhurbaşkanı Rehberin himayesi altında olduğu müddetçe meclis bütün güç ve yetkisi ile Cumhurbaşkanlığı azl edemez. Bu nedenle Cumhurbaşkanının rehberle karşı sorumluluğu belli olmuş ve bu sorumluluk kanunun Cumhurbaşkanına tanıdığı olduğu yetki ve ödevler ile ilişkilidir. Cumhurbaşkanının meclise karşı sorumluluğu ise, Bakanlar Kurulunca kararlaştırılan hususlar ve kanun tarafından belirlenen kendi ödev ve yetkileridir. Her ne kadar Bakanlar her biri özel görev alanından meclise karşı sorumlu iselerde, Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiş olmaları ve onun bakanlar kuruluna başkanlık yapması, Cumhurbaşkanı'nı meclise karşı sorumlu yapmaktadır.(9)

Cumhurbaşkan'ın rehber ile olan ilişkisini Anayasa açıklamaktadır. Anayasaya göre Rehberlik makamı ülke'de hiç bir güç ve iktidarla kıyaslanamayacak kadar büyük ve yücedir. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı Rehber'den sonra ülkenin en yetkili kişisidir. Milli güvenlik şurasının başı ve herşeyden önemlisi doğrudan doğruya halk tarafından seçilmektedir. Buna rağmen Rehber Cumhurbaşkanı ve Yürütme Organının başıdır. Rehberin fikir ve önerileri üstündür. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı Rehberle karşı sorumludur. Rehber onu sorgulayabilmekte azledabilmekte veya istifa etmesini isteyebilmektedir. Cumhurbaşkanı herhangi bir nedenle kendi isteğiyle istifa ederse rehber Cumhurbaşkanı herhangi bir nedenle kendi isteğiyle istifa ederse rehber kabul etmediği sürece görevine devam etmek zorundadır.(10)

B- Velayet-i Fakih Ve Rehberlik Makamı

Velayet, Hükümet, Ülkenin İdaresi ve Şariat Kanunlarının yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Fakih, ise dini meseleleri iyi bilen ve ömrünü din öğrenimi ve öğretimi ile geçirmiş içtihad edebilen İslami prensiplere göre adaleti dağıtabilen bir müçtehitdir. (11)

Ayetullah Humeyni'ye göre İslami Devlet, Hukuk Devleti olduğundan kanun ve dini iyi bilen kişiler yani Fakihlerin icra ve idarenin başında olmalıdırlar. İşte bu tarz yönetim Velayet-i Fakih yönetimidir.

9- Madani, Seyyed Jalaladdin a.g.e. S.315-316

10-Madani, Seyyed Jalaladdin Devlet ve Yürütme Organı, 5.Cilt, 1.Baskı Tahran 1991 S.166-167

11-Humeyni Ruhullah a.g.e S.56

Velayet-i Fakih Şia kültürüne özgü bir yönetim tarzıdır. Şii'lere göre Hz.Muhammedden sonra onun damadı ve torunları Velayet-i üstlenmişlerdir. Fakat 12.İmam'ın, velayet gaybu-beti (Gaybet) nedeniyle engellendiğinden bu görevi zamanın müçtehidleri üstlenmişlerdir Şia düşüncesinde İmam (Rehber) toplumun siyasi, iktisad-i ve toplumsal sorunlarını çözmekte ve üzerine ülkenin yöneticisi sayılmaktadır. Bunlardan daha önemli olan İmamın ma nevi ve üstün bir kişilik taşımasıdır.(12)

Ayetullah Humeyni'ye göre; Bir İslami idarenin başında putlaştırılmış bir kimsenin buluna bilmesi söz konusu olamaz. Hükümetin faaliyetlerini denetlemek için Velayet-i Fakih'e ihtiya vardır. Veliye emr görevi İslamiyet ve İmamet'i kollayıp gözetmektir. Velayet-i Fakih'in üç önemli görevi vardır. Bunlardan ilki: Yetimlerin, dulların ezilmiş fakir kimselerin kollanıp gözetilmesidir. velayet, adaletin hakka dayalı esaslara göre dağıtıp dağıtılmadığının kontrolü, yet kisini Fakihlere vermiştir Velayet-i Fakihin ikinci sorumluluğu: Camilerin, Medreselerin, Va kıfların ve bu kurumların yönetimi altında bulunan malların yönetimiyle ilgilidir. İslami eğitimi eliştirilmesi Velayet-i Fakih'in sorumluluğu altındadır. Velayet-i Fakih'in sorumluluğu: Allah'ı İyiligi emrediniz, Kötülüğü yasaklayınız." (Tevbe Süresi 9.Ayet) cümlesinde ifadesi bulan, Si yasi yapının denetiminin ve Siyasi bakımdan Velayet-i Fakih tarafından gerçekleştirilmesiyl mümkün olur.

Fakih bu görevini yerine getirebilmek için İslamiyet hakkında yeterli bilgiye sahip ve aynı zamanda adil olmak zorundadır. Ayetullah Humeyni'ye göre ancak İslami bilgilerle donatılmıştır adil bir kimse yönetim görevini üstlenebilir. Bu kimsenin vazifesi Allah'ın emrettiği şekilde yönetmektir.

İslam düşünürleri devlet reisinin İslami kuralların uygulanmasındaki gözeticilik görevini belirtirler. Bunun içinde gözetim ve denetim görevini gören kişinin İslam öğretisini iyi bilenlerin seçilmesi gerekmektedir. İşte İran'daki İslam Devlet teorisi içinde "Velayet-i Fakih" ilkesi adı verilen ilkenin temel dayanağı budur.(13) Böylece, icranın ve teknik konuların üzerinde genel bir denetim ve gözetim makamının bulunması ve kişinin halkın itimatına haiz yüksek ahlak ve İslami bilgi sahibi bir kişi olmasında Milli Birliğin sağlanması açısından yarar vardır.(14)

12-Madani, Seyyed Jalaladdin Egemenlik Velayet-i Fakih ve Hakim Kuvvetler 2.Cilt, 3.Baskı Tahran 1988

13-Şakuri Abalfazl İslamın Siyasi Fırkı, 1.Baskı, Tahran 1982, S.248

14-Rey Şehri, Muhammed İmamet ve Rehberliğin Felsefesi, 1.Cilt 1.Baskı Gum.1982 S.30

Veliyyi-emr (Ulülemer) oluş makamını temsil eden, bu kişinin yalnız sembolik bir "Papalık" makamı gibi kalmaması, hakimiyetin kullanış biçimini gerçekten denetleyebilmesi şarttır. Böyle olunca da ister istemez Rehberlik makamını işgal eden kişinin fıkıh bilgisini tam anlamıyla haiz bir "Müçtehid" olması gereklidir. (15)

İran İnkılabı sırasında İran milleti şu veya bu biçimde bir devlet biçimi için değil doğrudan islami bir devlet kurmak için ayaklanmış ve halk oyuna başvurulduğunda ezici bir çoğunlukla İslami devlet yönünde oy kullanmıştır.(16) Böyle oluncada Rehberlik Makamı'na Anayasa'nın 107.maddesinde gösterilen şartlarla getirilen bir kimse sonrada gerekli şartları yitirdiğinde bu makamdan uzaklaştırılabilmektedir. (111. madde)

Anayasa'nın 5.maddesinde Rehberin niteliklerine şöyle açıklık getirilmiştir.

Hazret-i Veliyy-i Asr'ın gaybeti (gaybubeti) zamanında, İran İslam Cumhuriyetinde Velayet-i Emer (İslami ilkelere bağlı iktidar) ve İmamet-i Ümmet (Ummetin Önderliği) adil, takvâ sahibi zamanın icaplarını bilen gözüpek, becerikli, tedbirli ve halk çoğunluğunun önder bilip kabul ettiği Fakihin uhdesindedir ki 107.maddeye uygun olarak onu üstlenir."

Anayasanın 107.maddesi Rehber seçimini şöyle açıklamaktadır.

Yüksek Taklid Mercii ve İnkılap Rehberi Ayetullah-il uzma İmam Humeyni'den sonraki halkın ezici çoğunluğu tarafından rehberlik makamına seçilip benimsenmişler idi, Rehber seçimi uzgörürler uhdesindedir. Halkın seçtiği danışmaya uzgörürler (Hubregân) merci ve Rehber olabilme yeteneği olan herkes hakkında inceleme ve danışmaya başvururlar. Bir Mercii Önderlik (Rehberlik) için özel üstünlüğü haiz gördükleri takdirde onu rehber olarak halka takdim ederler.

109.Madde Rehberin niteliklerini açıklamaktadır. Rehber;

- 1- İfta (Fetva açıklama, görüş bildirme) ve merciyet (İçtihad Makam) için gerekli ilmi yeteneğe
- 2- İslam Ümmetinin önderliği için gerekli takva ve adalete
- 3- Önderlik için yeterli Siyasi ve İçtimai görüş ve yigittlik, güç ve yöneticilik yeteneğine sahip olmalıdır.

15-Humeyni Ruhullah a.g.e S.24-25

16-İran İslamiyeti Cumhuriyeti Anayasası gerekçesi S.1158

Rehberlik makamının ödev ve yetkilerini 110.madde açıklık getirmektedir;

- 1- İran İslam Cumhuriyetinin genel siyasetini belirlemek,
- 2- Belirlenen siyasetlerin icrasını gözetmek,
- 3- Referandum ilanı,
- 4- Silahlı Kuvvetlerin Komutanlığı,
- 5- Savaş, Barış ve Seferberlik İlanı,
- 6- Atama, azl ve istifaların kabulü,
 - a)Şura-i Nigehban'ın Fakih üyelerinin tayini
 - b) Ülkenin en yüksek yargı makamının nasbı
 - c) Radyo ve TV.Genel Müdürünün tayini
 - d) Genel Kurmay Başkanı nasbı
 - e) İslam İnkılap muhafızları (Pasdârân) Kolu'nun Başkomutanı'nın nasbı
 - f) Güvenlik ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlarının nasbı
- 7- Üç güç (Yürütme, Yargı, Yasama) arasında uyum sağlamak.
- 8- Ordu sorunlarının çözümü
- 9- Halkın seçiminden sonra Cumhurbaşkanlığı sıfatının tasdiki. (Bu kanunda belirtilen şartlara sahip olma açısından Cumhurbaşkanlığı adaylarının yeteneği, seçimlerden önce Şura-i Nigehban ve ilk dönemde Rehberlik makamınca tasdik edilmiş olmalıdır.)
- 10-Ülke yararını gözeterek ve Ülke yüksek Divanı (Divan-ı Ali-i Kişver) tarafından kanuni ödevlere aykırı davrandığı hükmü, yahut meclis tarafından Siyasi yetersizliği kararı verilmesinden sonra cumhurbaşkanının azli.
- 11-Ülke yüksek yargı organının başkanının teklifinden sonra ve İslami Ölçülerinin sınırı içinde mahkumların cezalarının affı veya indirilmesi.

C- Hükümet Biçimi

İktidarın kullanım tarzlarını yani hükümet sistemlerini geniş bir bölüm ile otokratik ve demokratik olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Otokrasi; Tek kişi hükümetidir. Bu sistemde karar ve eylemler kişisel irade ve istek şeklinde ortaya çıkar ve bunlar kanunlara dayanmaz. Fakat hükümet edenlerin isteklerine bağlı kalır. Hukuk devletinde iktidar ve yetki kişinin değil hukukundur. Buna Anayasa dili ile "Hukukun Üstünlüğü" denir.

Hukuk: Toplumda karşılıklı ilişkilerde hakkaniyet esasını ölçü tutarak konulan genel ve gayri şahsi yani objektif kurallardır. Bu kurallar yönetenlerle yönetilenlere farksız olarak uygulanır. Asıl hukuk en gerçek şeklini halk egemenliğine, demokrasiye dayanan Cumhuriyet Devlet biçiminde bulur.

Devlet biçimi konusunda söyledigimiz gibi hükümet biçimi konusunda da farklı sınıflama ve ölçütler vardır. Hatta bütün hükümet biçimlerini "Otoriter" ve "Totaliter" olmak üzere ikiye ayırma eğilimi bile görülmüştür.(17)

Prof.Dr.Esat Çam'ın devlet sistemleri eserinde belirttiği gibi; Beş Ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri, Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, İngiltere,Fransa, Federal Almanya) sistemleri hakkında bilgi sahibi olmak diğer ülkelerin sistemlerini anlayabilmek açısından büyük ölçüde yararlı olur. İngiliz Parlementer Sistemini, Kurum ve Geleneklerini, "İngiliz Milliler Camiasını" oluşturan demokrasinin Parlementer görüntüsünü farklı bir biçimde yansıtan Fransız Devlet Sisteminin etkilerini eski Kuzey Afrika kolonilerinde bulmak, A.B.D. Başkanlık rejimine Latin Amerika Ülkelerinde rastlamak ve nihayet klasik demokrasi anlayışını bünyesinde bulundurmayan S.S.C.B. sisteminde dogu bloku ülkelerinde örnek alındığını saptamak mümkündür.

Bugün yeryüzünde şimdiye kadar bilinen hükümet biçimlerinden ayrı olarak birde İslami Hükümet biçimi ortaya çıkmıştır. İran İslam Cumhuriyeti, İslam Hükümet biçimini ölçü ve örnek olarak kurulmuştur.

İslam-i Hükümet biçiminde kanun Kur-ân'ı Kerim'den başka birşey değildir.Herkesin ona boyun egmesi ve hükümlerini yerine getirmesi gerekir. İlk İslâm-i Hükümet ki Hz.Muhammed tarafından kurulmuştu, Yürütme, Yasama ve yargı organlarının yetkisini elinde tutuyordu, ve kanun Kur-an'ı Kerim hükümleri idi. Şia düşüncesine göre Hz.Muhammed (S.A.S) sonra velayet ve imamet gelenegide onun yolunu devam ettirmektedir.(18)

1-) Demokrasi

Demokrasi anlamı çok geniştir ve zamana göre, yere göre değişiklik arzeder. Yüzyıllar önce Yunan sitelerinde uygulanan demokrasi ile bugünkü evrensel devletlerde uygulanan demokrasi arasında büyük farklar vardır.

17-Juan J.Linz Totaliter ve Ototriter Rejimler, Çeviren Ergun Özbudun 1.Baskı Ankara 1984

18-Madani, Seyyed Jalaladdin, Madani Egemenlik Velayet-i Fakih ve Hakim Kuvvetler 2.Cilt, 3.Baskı Tahran 1988

Demokrasi genel anlamı ile; İktidarın halkçı kökenli olduğu savunan ve iktidarı halka dayandıran teoridir. Demokrasi düşüncesi genel olarak aşağıdaki öğelerden oluşur:

Kişi - Toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın tümüyle katılması.

Azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması.

Kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması

Toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması(19)

Demokrasi; Ferde dayandığı, ona değer verdiği için en başta husus kişi dokunulmazlığıdır. Düşünce, söz, yazı, toplantı hürriyetleri gibi şeyler demokrasinin temel dayanaklarıdır. Demokrasi ile yönetilen bir ülkede kişilerin kendileri, malları, hürriyetleri her türlü keyfi işlerden masumdur. Mahkemeler bağımsız ve her türlü etkiden uzaktır. Demokrasi Siyasal etkileri saptayan ve belirli fikir ve görüşler halinde seçmenlere sunan bir vasıta olarak siyasi partileri yaratmıştır. Bu nedenle siyasi partiler günbegün artık demokrasi mekanizmasının birer parçası haline gelmiştir ve siyasi partisiz demokrasi düşünülemez.

Bütün bu tanımlama ve açıklamalardan sonra İran İslam Cumhuriyeti'nde hükümet biçiminin bir "demokrasi" olduğunu, ne varki bu "demokrasi"nin gerek Batı Demokrasileri ve gerekse Totaliter bir devlet anlayışına sahip ülkelerdeki "Halk Demokrasi"lerinden farklı olduğu Anayasa'da açıkça belirtilmektedir.

Hukuk Felsefesi açısından konu ele alındığında mutlak hakimiyetin Allah'a ait olması demek İslam'da bir anlamda "Demokrasi"ye yer verilmemiş olması demek değildir. Aksine nisbi anlamda hakimiyet belirli bir kişi veya Hanedana değil Millet'e verilmiş olduğundan sonuçta yine bir islam demokrasisinden söz etmek mümkündür. Bu husus hiç bir şüpheye yer vermeyecek şekilde Anayasa'nın 56.maddesinde belirtilmiştir. (20)

İran İslam Cumhuriyetinde meclis seçimle oluşmaktadır.(M.62) Ayrıca; Dini azınlıkların temel insan hakları sağlandığı gibi onlara meclise temsilci seçme, Siyasal hakkı'da sağlanmıştır. (M.64)

Halkın sadece dört yılda bir sandık başına gitmeside "Demokrasi" için yeterli görülmemiş ve ayrıca "Şûralar" kurulması kabul edilerek yöresel yönetim açısından'da halkın yönetime doğrudan doğruya katılması sağlanmıştır. (M.100-106)

19-Çam Esat, Siyaset Bilimine giriş 1.Baskı İstanbul İli Yayınlarından 1981

20-Haşemi Muhammed a.g.e. S.9

İran Anayasa'sının 24.maddesinde Basın Hürriyeti, 25.maddesine Haberleşme Hürriyeti, 26.maddesinde Örgütlenme ve bu arada Siyasi Parti kurma hürriyeti, 27.maddesinde'de Toplantı ve Gösteri yürüyüşleri yapma hürriyeti sağlanmış ve güvenceye bağlanmıştır.

İslam'ın bu demokrasi anlayışının Batı taklidinden dogmayıp kendi özünden kaynaklan-
ta olduğu da Anayasa gerekçesinde belirtilmektedir.(21)

2-) Egemenlik

Dışta "Bağımsızlık" ve içte "İktidar" biçiminde tezahür ettiğini söyleyebileceğimiz "Egemenlik"; Kur'an'ı Kerim'de "Mülk" terimi ile karşılanmaktadır. Batı Kamu Hukukunda modern anlamı ile egemenlik teriminin ilk kullanılışı Fransız Hukukçusu J.Bodin'ın "Cumhuriyet" kavramı üzerine yazdığı bir eserde olmuştur. Daha sonrada İngiliz düşünürü Hobbes bu kavramı ele almış ve incelenmiştir.Henüz İslam hakimiyet (Mülk - Egemenlik) kuramında olduğu gibi hakimiyetin mutlaka yasal bir temele dayanması mutlaka yasal bir temele dayanması ve "Adalet" çerçevesi içinde tezahür etmesi görüşü ortaya çıkmış değildir.

İslam Alemi'nde İbn Haldun gibi yazarlarda görüldüğü biçimde konu ile "olması gereken" açısından değil, toplumsal olgular açısından ilgilienilmektedir. Gerekli güç sağlayan, hakimiyete sahip sayılmaktadır.17.yy.sonlarından itibaren konu ile farklı açılardan da ilgilienilmeye başlandı. 18.yy. J.J.Rousseau "Toplumsal Sözleşme" (Contrat Social) üzerine yazdığı eserinde hakimiyetin (egemenlik) bir kişiye ait değil topluma ait olması gerektiği sonucuna vardı. Bu temel düşünce İslam'ın baştan beri getirdiği fakat ne yazık ki İslam Alemi'de de çoktan beri unutulmuş gibi olan ilke ile aynı sonuca varıyordu. Fransız Devrimi'nden sonra ise bu ilke hiç değilse biçimsel ve kuramsal açıdan benimsendi.(22)

Ancak Batı'daki "Çıkar" üzerine dayalı iktisadi gelişme, egemenliği manevi niteliklerle bir araya gelen bir topluma değil, ırk ve dil gibi özelliklerle biraraya gelen topluma tanıdı. Böylece İslam'ın "Millet" anlayışı arasında fark doğdu.(23)

21-İran İslamiyeti Cumhuriyeti Anayasası gerekçesi S.327

22-Zencani Emid Abbasali, İran'ın günümüzdeki toplumu ve İslam İnkılabı, 1.Baskı Tahran 1985 S.82-83

23-Şekuri Abalfazl İslamın Siyasi Fikhi Cum.1982 S.428

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında "Egemenlik" diğer ülkelerin egemenlik anlayışından tamamen farklı olarak ele alınmıştır. Çünkü bir taraftan İslam hükümleri kabul edilmiş ve üzerine gidilmiştir ve diğer taraftan milletin egemenliğine önem verilmiştir. Bu iki egemenliğin (Allahın ve Milletin egemenliği) arasında güçlü bir bağ olduğuna inanılmaktadır. (24)

İslamda hükümet ve egemenlik yalnız Allah'a ait olan bir haktır. Allah ve onun seçtiklerinden başkası hükmetmek hakkına sahip değildir. Kur-an'ı Kerim'deki "Mülk" teriminde bu sonuca varmak mümkündür; Hakimiyet (Mutlak Egemenlik) Allaha aittir ve Allah Hakimiyetinin bir bölümünü kendi uygun gördüğü kişilere verir.(25)

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası egemenliği Batı ve Doğu ülkelerinin egemenlik anlayışından farklı olarak tanımlamaktadır. Anayasa egemenliği, Allah'ın Dünya ve Kâinat üzerindeki mutlak egemenliği, Milli egemenlik ve Velayet-i Emer ve İmamet olarak üçe ayırmaktadır. Anayasa'da hakimiyet (egemenlik) İslam hükümleri çerçevesinde tanımlanmaktadır. İslamda yalnız Allah'ın İslam üzerinde hakkı vardır. Anayasanın 56.maddesi bunu açıkça belirtmektedir.

"Dünya ve insan üzerinde mutlak egemenlik Allah'ındır. O insanı toplumsal yazgısına egemen kılmıştır. Kimse insandan bu ilahi hakkı alamaz veya belli bir ferde veya zümrenin çıkarlarına hizmete alet kılamaz ve millet Allah vergisi olan bu hakkı ilerideki maddelerde belirtilen yollardan kullanır."

Kur-an'ı Kerim; çeşitli ayetlerinde "mülk"ün Allah'a ait olduğunu açıkça beyan etmektedir. Fakat bu hakimiyet, siyasi ve dünyevi anlamdaki hakimiyete ahlaki değerler açısından damgasını basan ve rengini veren mutlak ve felsefi anlamda hakimiyettir. Yeryüzünde bu hakiyetin kullanılması ise kendi toplumsal yazgısını elinde tutan ve kendisine irade serbestisi tanınan "İnsan" topluluğuna verilmiştir. (26)

Egemenlik topluma emanet edilmiş, toplumda bu egemenliği içinden seçip görevlendirdiği yönetici lere emanet etmiştir. Bu emanetin kötüye kullanılması, hem millete hem de emanetin asıl sahibi olan Yaratıcı'ya karşı ödevlerin ihlali demektir.(27)

24-Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa Hukuku ve Siyasi Organı, İ.C, 1.Baskı Tahran 1991

25-Zencani Emid Abbasali, İslam İnkılabı ve onun kökeni; 1.Baskı Tahran 1988 S.74

26-Zencani Emid Abbasali, İran'ın günümüzdeki toplumu ve İslam İnkılabı 1.Baskı Tahran 1985 S.72

27-Maleki Ali İslam'da Şûra 1.Cilt, 1.Baskı, Tahran 198 S.66

İslam devletinde egemenliğin Millet'e ait oluşu; hiç bir fert veya zümreye; üstünlük veya ayrıcalık tanınmamış olması dolayısıyladır. Diğer yandan değişmez Anayasal ilkeler olan Kur'an'ı Kerim İlkelerini değiştirme hakkının "millet"tede olmadığı unutulmamalıdır. İslam Devleti'nde milletin hakimiyeti Allah'a karşı olmayıp birey ve zümrelere karşı, diğer bir deyişle "Nisbi", Allah'ın hakimiyeti ise mutlaktır. (28)

Anayasa'nın 56.maddesi; Milli hakimiyetin ilahi bir emanet olduğunu ve bununda Anayasa'da belirtilen yollardan kullanabileceğini açıklar.

Anayasa gerekçesine göre; Mutlak (İlahi) hakimiyet ile nisbi (Milli) hakimiyetin ilişkisi iyi kavranırsa "Velayet-i Fakih" ilkesinin de milli egemenlik ilkesi ile çatışmadığını ve çelişmediği anlaşılır.

İnsana Allah tarafından verilen yeryüzündeki halifelik sıfatı ilahi bir emanettir ve hiç bir güç tarafından geri alınmayan veya gasbedilemeyen bu hakkı; Anayasa'da belirtildiği gibi, millet kendi içinden çıkardığı ve örgütlediği organlarca kullanacaktır. İslam'daki "Millet Egemenliği" anlamı ise bundan başka değildir. (29)

28-Meşkini Ali İslam Cumhuriyeti Hükümeti 1.Baskı Cum.1980

29-Madani, Seyyed Jalaladdin Hakimiyet Velayet-i Fakih ve Hakim Kuvvetler 2..Cilt, 3.Baskı Tahran 1988

III. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DEVLETİNİN NİTELİKLERİ

A- Temel Hak ve Özgürlükler

İnsan hakları kavramının düşünce alanında filizlenip günışığına çıkmasından bu yana en üçyüzyıl geçmiş bulunuyor. Felsefi kökleri çok daha eskilere gitmekle beraber, asıl 17.ve 8. yy içinde gelişen ve "İnsan hakları doktrini" olarak adlandırılan bu düşünce akımı, insanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan bir takım dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez haklara sahip oldukları görüşünü yaymaya çalışıyordu. O zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları baskıdan korumayı amaçlayan bu doktrine göre devlet kendi yarattığı hukuktan önce varolan doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı. Giderek güçlenen ve yaygınlaşan bu inanç 18.yy. sonlarına doğru yayımlanan Amerikan Haklar Bildirileri ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Evrensel Bildirisi ile ilk resmi açıklamalarına kavuştu. (1)

Yukarıda değindigimiz uzun gelişme sürecine oranla insan haklarının Uluslararası alana geçişi oldukça yeni sayılır. 19.yy. içinde bu konuda bazı önemli adımların atıldığını görüyoruz. Bunlar arasında belkide en önemlisi köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanmasını amaçlayan sözleşmelerin imzalanması olmuştur.

İnsan haklarının uluslararası düzeye geçişinde asıl büyük atılım II.Dünya Savaşı sonrasında oldu. II.Dünya Savaşı daha başlangıcından itibaren, demokrasi ve insan hakları kavramlarını temelden reddeden Sağcı Totaliter rejimlere karşı bir "İdeoloji Savaşı" niteliği kazanmıştı. İnsan haklarının Faşist ve Nazi rejimlerince hor görülerek açıktan açığa çığnenmesi sonunda ortaya çıkan insanlık dışı, barbarca davranışlar dünya kamuoyunda bir şok etkisi yarattı. (2)

Temel hak ve özgürlüklerin sadece bir ülke içinde yaşayan vatandaşlar için değil Uluslararası Planda ele alınması 1945'te San Fransisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması ile ilk hedefine ulaştı.

1- Kapani, Münci, İnsan haklarının uluslararası boyutları 2.Baskı Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991 S.19

2- Kapani Münci a.g.e S.20

Bu süreç ve İnsan Hakları Beyannamesi incelendiğinde, İnsan hakları, kavramının bir Batı düşünce ürünü olduğu sanılabilir. Oysa İslam Hukuku'nun ilkeleri yakından incelendiğinde, İslam Hukukunun insan haklarını daha geniş ve yine insanın gerçek manevi tekâmülü ana hedefi içinde ele almış olduğu görülür. Kur-an'ı Kerim'de gelen bir çok ayete göre insanoglu Hz.Adem'den ve Adem'de topraktan yaratılmıştır. Bu nedenle hiç bir cinsiyetin ve Irkın diğerine göre üstünlüğü yoktur. Üstünlük derecesi Allah'a yakınlık inanç ve iman ile sağlanmaktadır. İslam mektebinde hürriyet anlayışı Batı düşünce tarzındaki hürriyet anlayışından farklıdır. Kur-an'ı Kerim'de İnsan'dan; yeryüzünde Allah'ın halefi olarak sözedilmiştir. Bütün insanların eşit olduğu ve hiç kimsenin diğerine göre üstünlük taşımadığı, İslam Dini'nde Hürriyetin esasını oluşturmaktadır. (3)

Bazı kaynaklarda insan hakları şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

- a-) Koruyucu haklar, Negatif Statü (Olumsuz Haklar) Kişinin hak ve ödevleri.
- b-) İsteme haklar, Pozitif Haklar (Olumlu Haklar) Sosyal ve Ekonomik haklar ve ödevler.
- c-) Katılım haklar, Aktif Statü hakları, Siyasi haklar ve ödevler.

İran Anayasası'nda yer alan hak ve hürriyetleri; "Temel Hürriyetler" ve "Maddi ve Manevi Haklar" olmak üzere iki bölümde inceleyebiliriz.

1- Temel Hürriyetler

"Hürriyet"in (Özgürlüğün) anlamının belirlenmesi gerekmektedir. Burada Batı'da ve İslam Dünyası'nda çeşitli tanımlara rastlanabilmektedir. Montesquieu, Kanunun izin verdiği her davranış olarak özgürlüğü tanımlerken, 1789 İnsan Hakları Beyannamesi "Başkalarına zarar vermeyecek her davranışta bulunabilme yeteneği" olarak hürriyet kavramını yorumlamaktadır. Çeşitli okullar ve bu okullara mensup düşünürler arasında bu açıdan bazı farklılıklar doğabilir. (4)

Önemli olan örgütlenmiş toplumda yöneticiliği elinde tutanların yetkileri ile hürriyetin nasıl sınırlanabileceği ve denetlenebileceğini tatmin edici biçimde belirleyebilmektir. Hürriyet, yine temel anlamı ile; İnsanın kendisini gerçek evrim yolundan alıkoyan engellerden kurtarabilmesini, yeteneklerini geliştirebilmesi ve bu yolda kalkınabilmesi demektir.(5)

3- Madani, Seyyed Jalaladdin Milletin Hak ve Özgürlükleri 7.Cilt, 1.Baskı Tahran 1990, S.52-53

4- Zencani Emid Abbasali a.g.e. S.106

5- Zencani Emid Abbasali a.g.e. S.101

İslam Dini'nin özelliği ve diğer tek tanrılı büyük dinlerden farkı, sadece İnanç, İman, İbadetle ilgili kurallar getirmekle kalmaması, bunun dışında, devlet yönetimine, insanlar arasındaki ilişkilere ve toplum düzenine yön veren hukuk kurallarında getirmesidir. İslamiyetin bu temel özelliğinin yanı sıra diğer bazı önemli nitelikleri vardır. İslamiyet Devlet'in yapısı bakımından mutlak bir anlayışa sahiptir. Egemenlik doğrudan doğruya ve sadece Allah'a aittir. Yöneticisi'nde yönetileni'nde Allah'ın iradesine boyun eğmek zorundadır. Kur-an'ı Kerim'de belirtilen esaslar çerçevesinde ortaya çıkan bu irade mutlakdır, ve herhangi bir şekilde onun dışına çıkmak söz konusu değildir. Hiç bir ferd ve zümrenin üstünlük sağlaması söz konusu değildir. Bütün insanlar hür yaratılmıştır ve sadece ve sadece Allah'a karşı sorumludur. (6)

İslam düşüncesinde hürriyetin anlamı genellikle bilenen Batılı anlamından farklıdır. Gerek Kur-an'ı Kerim metninde gerek fıkıh ve tefsir kitaplarında "Hürriyet" kelimesi (Arapça'da hurriya) başlıca iki anlamda kullanılır. Bunlardan

a- " Köleliğin karşıtı" nı ifade için kullanılan hukuki - teknik anlamıdır. Hür insan deyince, köle olmayan insan anlaşılır.

b- Felsefi anlamda Determinizim karşıtı olarak irade hürriyetini ifade eder.

İslam düşüncesinde hürriyet hiç bir zaman batı'daki Siyasal anlamı kazanamamış ve onun ifade ettiği genişliğe kavuşamamıştır.(7)

İran Anayasası İslam hükümlerini esas alarak temel hürriyetleri şu şekilde ele almıştır.

- a) Vicdan Hürriyeti: İnançların araştırılması, yasaktır ve hiç kimse sırf bir inanca sahip olması yüzünden taaruz ve kınamaya hedef olamaz. (23.Madde)
- b) Basın Hürriyeti: Basın ve Yayın İslamın temel ilkeleri veya kamu'nun hukukunu ihlal etmedikçe, konuları açıklamada serbesttirler. Bunun ayrıntılarını kanun belirler. (24.Madde)
- c) Parti ve Dernek Kurma Hürriyeti: Partiler, demekler, siyasi ve mesleki kuruluşlar, islami kuruluşlar veya tanınmış dini azınlıklar, bağımsızlık, hürriyet, milli birlik, islami ölçüler ilkelerini ve İslam cumhuriyeti esasını ihlal etmedikçe serbesttirler. Hiç kimsenin bunlara katılması engellenemez ve kimse bunlardan birine katılmaya zorlanamaz. (26.Madde)
- d) Toplantı ve Gösteri yapma hürriyeti: İslam'ın temel ilkelerini ihlal etmeme şartı ile silah taşımaksızın yapılan toplantılar ve gösteri yürüyüşleri serbesttir. (27.Madde)

6- Madani, Seyyed Jalaladdin Milletin Hak ve Özgürlükleri 7.Cilt, 1.Baskı Tahran 1990, S.55

7- Kapani Münci a.g.e S.121

e) Meslek Seçme Hürriyeti: Herkes eğilimine göre olan ve İslam'a, kamu yararına ve başkalarının haklarına aykırı olmayan bir meslek seçebilir. Devlet toplumun çeşitli mesleklere olan ihtiyacını göz önünde tutarak her ferd için çalışma imkânı ve meslek edinmek içine-
şit şartlar sağlar.(28.madde)

f) Yerleşim ve İkamet Hürriyeti: Hiç kimse kanunun belirlediği haller dışında, ikamet ettiği yerden sürülemez veya ilgilendiği yerde ikamet etmesi engellenemez veyahut bir yerde ikamet etmesi engellenemez veyahut bir yerde ikamete zorlanamaz. (33.Madde)

Hürriyetlerin ve Hakların genel sınırı olarakda 40.Madde'de şu ilk yer alır:

" Kimse, hakkını kullanma eylemlerini başkasına zarar verme veya genel yararlar teca-
vüze araç kılamaz."

Temel Hürriyetlere, bu ilke çerçevesinde sınır getirme yetkisi kanun koyucuya aittir.

2- Maddi Ve Manevi Haklar

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında bu haklar adalet ve eşitlik ilkesine uygun biçimde dü-
zenmiştir. Kur-an'ı Kerim'in birçok ayetinde eşitlik ilkesinden söz edilmiştir. Bu ayetlerde in-
sanlar arasında ırk ayrılığı gibi ayrılıklardan doğan ayrıcalıkların bulunamayacağını belirtil-
miştir. (Hucurat 13). Nisâ Süresinin 1.ayetinde de bütün insanlığın yaratılışının aynı kökenen
olduğu belirtilir. Bütün insanlar yaratıcı karşısında eşittirler. Bu eşitlik ilke olarak hem haklar-
da hem ödevlerdedir. Servet ve kudrete dayanan, maddi güce dayanan ayrıcalıklar söz ko-
nusu olamaz. Hucurat Süresi'nin13.ayetinde yer alan eşitlik ilkesi, adalet ilkesine bağlı bir
temel ilke olarak, insan hakları İslami kuramının her alanında düzenleyici bir ilkedir. İran A-
nayasası'nın eşitlik ilkesine yer veren maddesinde işbu temel ilkeye dayanır. (8)

Milletin bütü fertleri, hangi kavim ve kabileden olursa olsunlar, eşit haklardan yararlanı-
lar ve renk, ırk, dil ve benzerleri ayrıcalık sebebi olamaz. (19.Madde)

20.Madde de eşitlik ilkesi bir başka açıdan ifadesini bulmuştur:

Milletin her ferdi, kadın veya erkek olsun, kanun'un koruması açısından eşit durumdadır-
lar ve bütün insani, iktisadi, içtimai ve kültürel haklardan, islami ölçüler uyularak yararlanırlar.

32 - 35.Maddeler ise kişilerin adalet ve yargı organları karşısındaki hakları ile ilgilidir.

41 - 42.Maddeler vatandaşlık hakkı ve nasıl kazanılacağı düzenlemektedir.

Bu haklar düzenlenirken, eşitlik ilkesi yanında "Güven İlkesi"ne de önem verilmiştir. İnsan Haklarının düzenlenmesinde kişiler arasında eşitlik hakim olduğu gibi, aynı zamanda bu haklarının dokunulmazlığı ilkeside devlet ve diğer toplum bireyleri açısından güvenceye bağlanmıştır.(9)

Dokunulmazlık: Yanlız can ve mal açısından değil; diğer alanlardaki mesela; Şahsiyet ve şeref açısından da söz kousudur. Bu Anayasa'nın 39.Maddesinde şöyle açıklanmıştır.

"Kanun hükmünce yakalanan, tutuklanan, hapsedilen veya sürülen bir kimsenin şeref ve haysiyetine tecavüz, her ne suretle olursa olsun yasaktır ve cezalandırmayı gerektirir."

Dokunulmazlık İlkesi; İran Anayasası'nın 22. - 25. - 32. - 35. Maddelerinde çeşitli haklar açısından düzenlenmiştir.

İslam'da birinci derecede önem verilen öğrenim ve eğitim hakkına, İran Anayasası'nın 30. Maddesinde şöyle bir açıklık getirmektedir.

"Devlet; eğitim ve öğretim imkanlarını parasız olarak ve orta öğrenim döneminin sonuna kadar bütün millet için sağlamakla ve yüksek öğrenim imkanlarını ülke'nin kendine yeterliği sınırına kadar geliştirmekle ödevlidir.

B- Ailenin Korunması Ve Kadının Toplumdaki Yeri;

İnsan Topluluklarının temelini aile oluşturmakta olduğundan İslam dininde de aile'ye büyük önem verilmiştir ve ailenin himaye ve güvence altına alınması devlet'te ödev olarak tanımlanmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 10.Maddesinde Aile ile ilgili şöyle açıklık getirilmiştir;

"Aile İslam Toplumunun temel birimi olduğuna göre, bütün kanun, kararlar ve ilgili planların aile kurulmasının kolaylaştırılması, onun kutsallığının gözetilmesi ve korunması ve aile üyelerinin islam hukuk ve ahlâkı temeline oturtulması yönünde olması gerekir."

Anayasanın başlangıç bölümünde aile'ye ve kadına İslam'da daha farklı bakıldığını "Aile" nin İslam anlayışı içinde ele alınması dolayısı ile, kadının "nesne" olmaktan çıkarıldığını ve erkeklerin mücadele arkadaşı sayıldığı, üstün ve özel bir değer ve saygınlıkla kadına yer verildiği belirtilmektedir.

Nitekim Anayasa'nın 21.maddesi kadın haklarının sağlanması ve kadının korunması yönünde önemli ilkeler getiren bir maddedir.

21.Maddeye göre:

Devlet İslami ölçülere uyulmak üzere, her alanda kadın haklarını sağlamakla ve aşağıdaki hususları gerçekleştirmekle ödevlidir:

- a-) Kadın'ın kişiliğinin olgunlaşması maddi ve manevi haklarının canlandırılması için elverişli ortamın hazırlanması.
- b-) Özellikle gebelik ve çocuk bakımı sırasında anaların korunması ve kimsesiz çocukların korunması.
- c-) Ailenin özü ve sürekliliğinin korunması için yetkili mahkeme kurulması.
- d-) Dullar ve yaşlı ve kimsesiz kadınlar için özel içtimai güvenlik sağlanması.
- e-) Şer'i velisi bulunmayan çocukların kanuni temsilciliğinin, diledikleri takdirde bu işe ehil olan analarına verilmesi.

Felsefi açıdan hukuki düzenleme bir bütün olarak ele alınırsa kadın ile erkeğin "İnsanlık değeri açısından eşit değerde varlıklar sayıldıkları açıktır. Ne var ki toplum içinde dogaya dayanan bazı görev farklılıkları dogdugundan ve yüzyıllar boyunca yalnız İran'da değil dünyanın hemen heryerinde kadının özel olarak korunmasını gerektiren bir toplumsal görünüm ortaya çıktığında İran Anayasası'nda diğer bazı anayasalar gibi kadının korunması özel olarak ele alınmıştır.(10)

10-Zencani Emid Abbasali a.g.e. S.103

c-) Kuvvetler Ayırımı

Siyasal iktidarı kullanan yönetenler arasında işlevlerin ayırımı, her birinin işlev ve iktidarının diğerini sınırlaması amacını gütmektedir. Teorinin bugün, ilk başlangıçtaki anlam ve kapsamı daralmış olup çağdaş devlet yönetimi gerçeklerine uymaktadır. Güçler ayrımı teorisi üç temel işlev ayırımına (Yasama, Yürütme ve Yargı) ve bu görevlerinin kullanılması ayrı ay organlara vermeye dayanır. Öyleki güçlerden birisinin bu üç işlevin hepsinin kullanılmasını kendinde toplayarak ancak Ulusa ait olan egemenliği ele geçirmesi engellenmektedir. Bu sorunun hukuksal yanısıdır. Ondan da önemli olan Siyasal anlam ise güçler ayrılığı ilkesinin temel olarak bir hak sahibinin yetkilerini kötüye kullanmasına ve böylece vatandaşların özgürlüklerini tehlikeye sokmasına engel olmayı amaç olmasıdır.(11)

Kuvvetler ayrımı teorisi tarih boyunca düşünürler tarafından sözü edilen bir teori olmuştur. Fakat bu teori Montesquieu tarafından XVIII yüzyılda ileri sürülmüş ve ondan sonra büyük rağbet görmüştür. Bu teorinin İran İslam Cumhuriyeti tarafından kabul edilmiş olması ise İran Cumhuriyetinin İslami oluşunun bir nedenidir. Montesquieu'nunda belirtmiş olduğu bu güçlerin - millet adına da- olsa tek elde toplanması ve kullanılması istibdada yol açabilir. İslam dini istibdat ve zulümün karşısında olduğundan Egemenlik ve Hükümeti insanlardan alı Allah'ı mutlak egemen tanımaktadır. Kuvvetler ayrımı istibdat ve iktidarın tek elde toplanmasını önleyici bir teori olduğundan İ.İ.C Anayasası bu teoriyi kabul etmiştir. (12)

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, İran hükümet biçiminin İslami esaslara dayanak oluşunu isbat etmek için Velayet-i Fakih yönetimini kabul etmiştir. Allah'ın mutlak egemenliğini yanısıra milletin egemenliğinde kabul etmiştir. (56.Madde) Anayasa bu temele dayanarak İslam hükümlerinden ayrılmamak şartı ile üç kuvvetin (Yasama, Yürütme, Yargı) ayrımını kabul etmiştir. Bu üç gücün varlığını ve birbirinden ayrımını kabul etmek İslam hükümlerine aykırı olmadığı için benimsenmiştir.(13)

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, kuvvetler ayrımının kabulünün yanısıra, bu kuvvetlerle ilgili Rehberin konumu ve yetkileri öyle titizlikle düzenlenmiştir ki hiç bir yönü ile İslam hükümlerine aykırılık söz konusu olamaz.(14) Bu Anayasa'nın 57.Maddesinde şöyle açıklanmaktadır.

11-Çam Esat, Siyaset Bilimine giriş 1.Baskı İstanbul İli Yayınlarından 1984 S.153-154

12-Haşemi Seyyed Muhammed a.g.e. S.9

13-Madani, Seyyed Jalaladdin Devlet ve Yürütme Gücü 5.Cilt, 1.Baskı Tahran 1990, S.21-22

14-Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa ve Siyasi Organlar, 1.Baskı Tahran 1991, S.154

"İran İslam Cumhuriyeti'nde egemenlik güçleri: Yasama gücü, Yürütme gücü, Yargı gücü olup Velayet-i Emr ve İmamet-i Ümmet denetiminde bu kanunun ilerideki maddelerinde üsule göre kullanılırlar. Bu güçler birbirlerinden bağımsızdırlar.

İslam'da Siyaset ve Hükümet işleri, din ve ibadet işlerinden ayrılmaz. Dürüst ve Allah'ın hükümlerine uyarak siyaset yapmak da bir tür ibadet sayılır. Bu düşünce ile yöneticilerin kendi konumlarından yararlanarak, zulüm ve istibdada yönelmeleri söz konusu olamaz. Bilindiği gibi İslam dininde yürütme organından sorumlu olanlar, yargı ve yasama organlarında da söz sahibi olabilirler. Yani İslam'da güçler ayırımından söz edilemez. O halde İ.İ.C.'nde kuvvetler ayrımı batıdaki anlamından farklılık taşımaktadır ve bu teorinin kabul edilmesi, Batı'ya yaklaşma anlamına gelmemektedir. Teori'nin kabulü sadece ülke işlerini paylaşmak ve ve sorunlarının çözülmesine hız kazandırmak amacı taşımaktadır. (15)

d-) Anayasa Sistemi

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın sistemini açıklamadan önce Anayasa kavramını açıklamakta yarar vardır.

Anayasa varlığıyla siyasal iktidara bir sınır çizerek onu sınırlar. Tarihsel olarak Anayasacılığın iktidarın sınırlanması yönünde büyük bir rol oynadığı kuşkusuzdur. Anayasa keyfi iktidarı önleyici bir hukuki bir belge olmakla beraber, bazen biçimsel bir engel görüntüsü taşımaktadır. Bugün dünya devletlerinin bir çoğunluğunun içinde kişi haklarının kabul edildiği ve demokrasinin kurulduğu bir anayasası vardır. Ancak Anayasa'da yer alan bu hususların her yerde gerçekleştiği söylenemez. Anayasa iktidarın kaynağı sorununu ve ilkelerini soyut ve teorik olarak çözümler, onun kullanılışı konusunda gerekeni belirtmek ve amaçları çizmekle yetinir. Devlet kavramı, iktidar ve iktidarı kullanan ajnlar kavramını içerdiği sürece her devletin bir anayasası vardır. Anayasa siyasal iktidarın belirlenmesi, örgütlenmesi ve çalışmasıyla ilgili kurallardır. Anayasa'lar iktidar karşısında kişi özgürlüklerinin güvence altına alındığı belgelerdir. (16)

15-Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa ve Siyasi Organları, 1.Baskı Tahran 1991, S.157

16-Çam Esat a.g.e. S.141-142

İran'da ilk Anayasa'cılık hareketi 1906 Anayasa Devrimi ile olmuştur. Anayasalar tarih boyunca bir yönetim düzeninden bir diğerine geçme aracı olduklarından, İran'da 1906 Anayasa devriminde mutlak monarşiden, meşruti monarşiye geçmeyi sağlamıştır.

1905-1911 seneleri arasında İran toplumuna sızan yabancı düşünceler, kısa bir süre içerisinde kendisini İran'ın yönetim tarzında belli etmeye başladı. Laik entellektüeller bir meclis kurulmasında Anayasa hazırlanmasını dolayısıyla İran'ın Politik yapısının katılımcı bir tarz kazanmasını istemeğe başladılar. Meşrutiyetçilerin İsteklerinin muhatabı yalnızca orta sınıfa mensub laik kimselerdi. Bu arada Ulema, Politik reformlarının gerçekleştirilmesini ve Gacar Hanedanı'nın mutlak hakimiyeti üzerine bazı kısıtlamalar konulmasını istemekteydi. Ulema ile Meşrutiyetçi Laik düşünürler arasındaki dayanışma, her iki gurubunda bir meclis oluşturmalarını arzu etmelerinden kaynaklanıyordu. Ulema, ayrıca meclis vasıtasıyla İslâmiyet'in kendisine yönebilecek saldırılardan korunabileceğini ummaktaydı.(17)

Ulema ve Meşrutiyetçilerin Gacar Hanedanı'na karşı dayanışması zaferle sonuçlandı ve 1907 yılında İran'da ilk anayasa kabul edildi. Bu anayasa her ne kadar mutlak monarşiyi sınırlandırmak amacıyla düzenlenmiş ise de Gacar ve Pehlevi döneminde hep kâğıt üzerinde kalan ve yasalarına uyulmayan bir anayasa olmuştur.

1979 Şubat'ında gerçekleşen İran Devrim hareketinden sonra derhal yeni Anayasa hazırlıklarına girişildi. Bu İran tarihinin ikinci anayasası idi.

Yeni Anayasa 15 Kasım 1979 tarihlidir. Başlıca özelliği de artık Meşrutiyet Anayasası'ndan olduğu gibi bir taviz, denge, pazarlık ve uzlaşma anayasası olmayıp doğrudan doğruya İslâmi Kamu Hukuku ve yönetim ilkelerine göre düzenlenmiş oluşudur. Diğer bir özelliği de buna bağlı olarak karanlık ve kaypak terimler yerine açık, aydınlık kesin ilke ve terimler kapsama kendi içinde de çelişmeyip tam bir uygunluk taşımasıdır.(18)

1979 senesinde hazırlanan anayasa, 1906 Anayasasından çok farklılık taşımaktadır. 1906 Anayasa'sında olduğu gibi lâik görüşü benimsemiş insanlar tarafından hazırlanmış değildi. Müslüman müçtehidler tarafından hazırlanmış bir anayasa olduğu için İslami fonksiyon icra etmektedir. İran'da Pehlevi rejiminin siyasi yapılarını İslâmi kurumlar haline dönüştürme görevini yeni rejimin görevlendirdiği kimseler üstlenmiştir.

17-Hüseyin Asaf a.g.e. S.59-60

18-İran İslamiyeti Cumhuriyeti Anayasası gerekçesi S.1877-1883

İslam Devletinde, laik görüş sahiplerince hazırlanmış eski anayasanın yerini alacak olan yeni bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu iş dört adımda gerçekleştirildi. Önce referendum yoluyla halkın görüşü belirlendi. İkinci adımda, Ulema tarafından bir anayasa taslağı hazırlandı. Devrim Konseyi'nin ve Ayetullah Humeyni'nin onayından geçen taslak kamuoyunun tartışmasına açıldı. Herkesin görüşlerini bildirmesi istendi. Halkın görüş ve düşüncelerini de dikkate alınarak eldeki taslak üzerine bir anayasa metni oluşturmak üzere uzgörürler (Hubregân)komitesi kurulmasına karar verildi. Bu komiteye ülkenin her tarafından uzmanlar seçilecekti.Hangi bölgeden ne kadar uzman seçileceğine Devrim Konseyi karar verdi. Üçüncü adımda, 3 - 5 Ağustos tarihinde yapılan bir seçimle 75 üyeden oluşan, bir "Uzgörülen Meclis" i (Meclis-i Hubregan) oluşturuldu. Dördüncü adımda 19 Ağustos 1979 da uzgörürler meclisi müzakerelere başladı. Aynı senenin 15 Kasım'da müzakereler son buldu. Üçte iki çoğunlukla uzgörürler meclisinde onaylanan taslak 2 Aralık 1979 tarihinde halkın oyuna sunulup kabul edildi. Bu suretle İran ikinci anayasasına kavuşmuş oldu.(19)

Anayasa 177 madde'den oluşmaktadır. Tek bir Allah İnancına, vahiy'e istinat etmektedir. Allah'ın adaleti, dini liderlik ve sürekli rehberlik ön planda yer almaktadır.

Anayasa'ya göre müslüman hükümetler; moral değerlerinin geliştirilmesi, halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi, bilimsel, teknik, kültürel ve İslami sahalarda araştırma yapılmasının teşvik edilmesi ülkenin yabancı kültürlerin etki alanı dışında tutulması, yasaların tayin ettiği sınırlar içinde kalmak kaydıyla siyasi ve sosyal özgürlüklerin teminat altında bulundurulması, halkın siyasi ve ekonomik geleceğini belirleyen kararlara katılımının sağlanması, ayrımcılığın yok edilmesi, doğru yönetim sistemlerinin oluşturulması, halkı askeri eğitimden geçirerek ülkenin savunma gücünün artırılması, fakirliğin ve fukaralıktan kaynaklanan diğer problemlerin ortadan kaldırılması amacıyla islami esaslara uygun bir atmosferin oluşturulması, halkın haklarının güvence altına alınması, erkek ile kadının adil muameleye tabi tutulmasının sağlanması, eşitlik esasına dayalı bir adalet mekanizmasının kurulup işletilmesi, diğer kardeş müslüman ülkelerle dostça ilişkiler geliştirilmesi, ezilmiş halklara destek verilmesi için tüm gücüyle çalışma görevini hükümet üstlenmektedir.(20)

19-Hüseyin Asaf a.g.e. S.215-216

20-Hüseyin Asaf a.g.e. S.216

21-Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa Hukuku ve Siyasi Organları, 1.Baskı Tahran 1991, S.30

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın ilkeleri İslam'ın hükümlerinden ayrılmaz ve mezhebe dayalı ilk anayasadır. Nitekim anayasa'nın 1.maddesinde şöyle demektedir.

"İran Milleti Kur-an'ın hak ve adil yönetimine öteden beri olan inancına dayanarak İslam Cumhuriyetine olumlu oy vermiştir."(21)

İran Anayasası hükümlerini İslam ve Kur-an'ı Kerim hükümlerinden almıştır ve temeli Allah'a inanç, iman ve İslama bağlılıkla atılmıştır. Bu Anayasa'nın en önemli özelliği katı ve değişmez kurallarının olması; Kur-an'ı Kerim ve Sünnet ile belirlenen İslami ilkelerdir.(22)

Anayasanın 177.Maddesine göre Anayasa'da değişiklik yapmak mümkündür; fakat bu maddenin son kısmında açıklandığı gibi bazı maddeler bu kararın dışında tutulmuştur ve değişimleri mümkün değildir. Bunlar : Rejimin İslami esaslara göre oluşumu, bütün kanunların İslam ilkelerine dayanarak karara bağlanması, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel hedefleri, ülkenin cumhuriyet sisteme göre yönetimi, Velayet-i Emr ve İmamet'i Ümmetin (Velayet-i Fakih) kabulü, halkın oylamasına başvurarak ülkenin yönetimi, din ve resmi mezhebin değişmezliğini açıklayan maddelerdir.

Anayasa'nın yorumu için, verilecek yorum kuramları, Şura-i Nigehban'a (Denetim Şurası) verilmiştir. Bu yorum kararlarının Şura-i Nigehban üyelerinin dörtte üçünün olumlu oyu ile alınması gerekir. (Madde.98.)

22-Madani, Seyyed Jalaladdin Anayasa Millet'in Hak ve Özgürlükleri 7.Cilt, 1.Baskı Tahran 1990, S.52

SONUÇ

Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti, tarih boyunca bir çok iktidar mücadelesinin verildiği, çeşitli yönetimlerin egemen olduğu topraklar üzerinde varlığını sürdürmekte olan son devlettir.

İslam Cumhuriyeti 01.04.1979'da referandum yöntemi ile halkın % 98.2 evet oyu ile kurulmuştur. Yeni hükümet, benzersiz bir sistem olarak, İslam esaslarına ve hukuk kurallarına dayanmakta ve bazı özellikler getirmektedir.

Bu devletin şekli, kendine özgü ve bugüne kadar benzeri görülmeeyen bir görünüm sunmaktadır.

Devlet Başkanlığı makamı açısından bakılırsa, İran Devleti'nin şekli Cumhuriyet'tir. Ne var ki tarihi şartların ve resmi devlet kuramının getirmiş olduğu bir "Rehberlik" makamı vardır. Rehberlik makamı nın bulunuşu, Anayasa dikkatli bir gözle incelenirse, Devlet şeklinin "Cumhuriyet" olarak nitelenmesini gerektirmez. Konuyu daha iyi anlamak için Rehberlik makamı üzerinde ayrıntılı değerlendirme yapmamızda yarar vardır.

1- Rehberlik makamı (Velayet-i Emr): Velayet kelimesi hem Kur-an'ı Kerim'de hemde İslam fıkında söz konusu olmuştur. Velayet: Toplumı idare etmek ve Kamu'yu yönetmek anlamına gelmektedir. Şii mezhebine göre, velayet makamı sürekli olarak imamet (Oniki imam) makamından sonra da yürürlükte olan en yüce makamdır. Bazı yazarlara göre "İmamet"i toplum önderliği olarak genel anlamı ile almak, yalnızca Şii mezhebine özgü değildir. Ancak, "İmamet ile "Vilayet"i birleştirmek ve Resul-i Ekrem'den (S.A) sonra oniki imama, onlardan sonrada gerekli şartlara haiz fıkıh bilgisine velayet makamı vermek Şii mezhebine özgüdür.

Şii imamet doktrininde, Siyasi önderlik ve dini önderliğin birbirinden ayrı olmadığını görmekteyiz. Bu doktrine göre devlet örgütünün ve siyasi gücün amacı yalın ve kaba bir gücü hakim kılmak değil, ahlaki değerlerin siyaset alanında da üstünlüğünü sağlamaktır.

- İran'daki İslami devlet teorisi içinde "Velayet-i Fakih" ilkesi adı verilen ilkenin temel dayanağı icranın ve teknik konuların üzerinde genel bir denetim ve gözetim makamının bulunması ve bu kişinin halkın güvenine haiz yüksek ahlak ve İslâmi bilgi sahibi bir kişi olmasıdır. Velayet-i Fakih" makamının "Veliyyi-emr" (Rehber) yalnız sembolik bir "Papalık" makamı gibi kalmaması, hakimiyetin kullanım biçimini gerçekten denetleyebilmesi şarttır. İran İslam Cumhuriyet Anayasa'sının 5. ve 109.maddeleri bu makamın gerekli sıfatını açıkça belirtmektedir. Öte yandan Anayasa'nın 5. ve 107.maddeleri de bu makamın halk tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak "Uzgörürler Meclisi" (Hubresan Meclisi) aracılığı ile tayin olmasını belirtmektedir.

- Devlet şeklinin Cumhuriyet olması: İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. ve 2.maddeleri açık olarak Devlet şeklinin "Cumhuriyet" olarak belirtmiştir.Dolayısı ile yeryüzünde bulunan çeşitli devlet şekillerini göz önüne alırsak, hem Cumhurbaşkanı'nın doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi hemde Anayasa'nın çeşitli maddelerinde Cumhurbaşkanıya tanınan yetki ve görevlerine göre İran devletinin şekli Cumhuriyet olarak "Başkanlık" sistemine kaymaktadır. Fakat Başkanlık sisteminden farklı olarak "Rehberlik" makamını içermekte

Temel hak ve özgürlüklerin korunması İran İslam Cumhuriyeti'nde daha farklı bir anlam taşımaktadır. Hürriyet insanı gerçek tekamül yolundan alıkoyan engellerden kurtulabilmesi demektir. Hürriyet herşeyden önce insanın iç âleminden başlar.İnsanın yalnızca "Dış" değil iç" tutsaklıklardan'da kurtulabilmesi demektir. İç âleminde hür olmayan, dış âlemde'de tam anlamı ile hür olamaz. Bu konu Anayasa'nın başlangıcı ve gerekçelerinde yer almaktadır.

Kadının bir nesne olmaktan çıkartılması ve erkeklerin mücadele arkadaşı sayılması için Anayasa'nın 21.maddesi kadına üstün ve özel bir değer ve saygınlık vermiştir. Öte yandan Anayasa'nın 10.maddesinde ailenin İslâm toplumunun temel birimi olduğunu bu sebeple aile kurulmasının kolaylaştırılması, o'nun kutsallığının gözetilmesi ve korunması aile ilişkileri'ni İslam Hukuk ve Ahlaki temeline oturtulması gereği belirtilmiştir.

İran İslâm Cumhuriyeti devleti yumuşak olmayan anayasal ilkelere bağlı bir devlettir. Nitekim Anayasa'nın 72.maddesi kanunların anayasaya aykırı olmaması yanında "Resmî Din" ilkelerine de, dolayısı ile aykırı olmayacağını açıkça belirtilmiştir. Öte yandan Anayasa'nın başlangıç ve 4.maddesinde bu husus temel bir anayasa ilkesi olarak belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- 1- ARMAOĞLU Fahir : 20.yy.Siyasi tarihi 6.Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989
- 2- AKHAVİ Shahrough : Religion and Politics in Contemporay İran clergy - state relation in the Pahlavi Period 1.Baskı, South Carolina 1980
- 3- AKHAVİ Shahrough : İnstitution alizing the new order in İran CURENİ HISTORY Cilt.86 S.517 Februar 1987
- 4-BOZGEYİK Burhan : Bütün Cepheleri ile İran meselesi, 1.Baskı İst.Yeni Asya Yayınları 1981
- 5- B.LAROUSSE : İran Tarihi11.Cilt İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınlarından 1993
- 6- BOYLE Andrew John : İran'ın milli bir devlet olarak gelişmesi,1.Baskı, Ank.Türk Tarih K.1975
- 7- CANDAR Cengiz : Dünden yarına İran, 1.Baskı, İst. Alan Yayınları 1981
- 8- ÇAM Esat : Devlet Sistemleri, 1.Baskı, İst. Der Yayınları 1982
- 9- Çam ESAT : Siyaset Bilimine Giriş, 1.Baskı, İst. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1984
- 10-GÜNALAY Şemseddin: İran tarihi XIII.Dizi 2.Baskı S.9. Ank. Türk Tarih Kurumu Basımevi 1987
- 11- HAŞEMİ Seyyed Muhammed : Anayasa Hukuku, Hakimiyet ve Siyasi Organlar 1.Baskı 2.Cilt.Tahran 93
- 12-HÜSEYİN Asaf : İran'da Devrim ve Karşı Devrim Çeviren Taha CEVDET 2.Baskı İstanbul Pınar Yayınları 1989
- 13-İ.İ.C.Anayasa Gerekçesi:Hubregan Meclisinin Anayasa görüşme.1.2.3 Cilt 1.Baskı Tahran 1980

14- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası

15- JUAN J.Linz : Totaliter ve Otoriter Rejimler Çev: Ergun ÖZBUDUN 1.Baskı Ank. 1982

16- KAPANİ Münci : İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları 2.Baskı, Ank.Bilgi Yayını. 1991

17- KERİM Mehmed : İran Devrimi 1.Baskı. İstanbul, Düşünce Yayınları 1979

18- LEMBTON A.M.K.C. : İran'ın İslamdan sonraki tarihi Çev:Yakup AYEND 1.Baskı Tahran 1984

19- MADANİ SEYYED Jalaladdin

: Milletin hak ve özgürlükleri. 7.Cilt. 1.Baskı. Tahran 1990

20- MADANİ SEYYED Jalaladdin

: Anayasa ve Siyasi Organlar, 1.Baskı. Tahran 1991

21- MADANİ SEYYED Jalaladdin

: Egemenlik-Velayet-i Fakih ve Hakim Kuv. 2.Cilt 3.Baskı Tahran 1988

22- MADANİ SEYYED Jalaladdin

: Devlet-Yürütme Organı 5.Cilt 1.Baskı Tahran 1990

23- MEHDİ Aliyekber : Din ve Siyaset İlişkisi 1.Baskı Tahran 1984

24- MUSEVİ HÜMEYNİ Ruhullah

: İslami Devlet (Velayet-i Fakih) 1.Baskı Tahran 1971

25- MİLLİ GÜVENLİK KURULU : Genel Sekreterliği Yayınlarından, Devlet Kavramı ve Kapsamı No:1
Ankara 1990

26- MUTAHHARİ Murtaza : İslam Devrimi.Çev: Zafer ERDOĞAN 1.Baskı İst.Akademi Yay. 1989

27- MALEKİ Ali : İslam'da Şura 1.Cilt 1.Baskı Tahran 1980

- 28- MEŞKİNİ Ali : İslam Cumhuriyeti Hükümeti 1.Baskı Gum. 1980
- 29- RAZİ Abdullah : İran'ın tüm tarihi 1.Cilt 1.Baskı Tahran 1968
- 30- REYŞEHRİ Muhammed : İmamet ve Rehberliğin Felsefesi 1.Cilt 1.Baskı Gum. 1982
- 31- SANDER Aral : Siyasi tarih (1918-1990) 2.Baskı Ankara İmge Yayınevi 1991
- 32- ŞAKURİ Abdulfazl : İslam'ın Siyasi Fıkhı 1.Baskı. Tahran 1982
- 33- ÜŞÜR Serpil : Din-Siyaset ve Kadın.İran Devrimi 1.Baskı İst.Alan Yayınları 1991
- 34- ZENGİN İsmail : İran Devrim ve Ortadoğu'ya Etkileri 1.Baskı İst.Milliyet Yayınları 1991
- 35- ZERRİN KUP Abdülhüseyin
: İran'ın İslam'dan Önceki Tarihi 1.Cilt. 1.Baskı Tahran 1985
- 36- ZERRİN KUP Abdülhüseyin
: İran'ın İslam'dan Sonraki Tarihi 2.Cilt 1.Baskı Tahran 1984
- 37-ZENCANİ EMİD Abbaslı : İran'ın günümüzdeki Toplumu ve İslam İnk. 1.Cilt 1.Baskı Tahran 1984
- 38-ZENCANİ EMİD Abbaslı : İslam İnkılabı 1.Cilt 1.Baskı Tahran 1989

